

Régi falfestmények Brassóban.

(Egy színes képmelléklettel meg egy szöveggéppel.)

I.

Brassónak legrégebb temploma a Szent Bertalanról nevezett, átmeneti korban épült egyház, mely körülbelül száz évvel régebb a csúcsíves stílű fekete templomnál. Kereszthajós épület szép kapukkal, jellegzetes párkánydísszel és mérműves ablakokkal. Egyik oldalkamarájában pedig, mely a templom déli oldalához van ragasztva, falfestményeket találunk. A 3—4 méter széles kamara kis keresztboltozott helyiség, mely valamikor ajtóval volt összekötve a templommal, magassága is mintegy 3—4 méter. Hogy mi volt rendeltetése, most már csak találgatni lehet; sekrestye nem volt, mert ez a másik oldalon van.

E kis kamra falait freskók borítják, melyeket a nem régen végzett templomfestés alkalmával földtek föl egészen s melyek bár erősen meg vannak rongálva, még így is fényes bizonyosságot tesznek a templom egykori pazar díszítéséről; mert kétségtelen, hogy nemcsak a kamara, hanem az egész szentély és a hajó oldalfalai is valamikor ki voltak festve.

Az ajtóval szemközti, vagyis a nyugati fal freskói maradtak meg a legjobb állapotban.

Első tekintetre feltűnik, hogy a képek három sorban vannak egymás fölött. Legfelül jobbra egy vitorlás hajót látunk, melyen egy püspök vezetése alatt a lelkek a menyország felé eveznek. Az alakokat nem lehet egészen tisztán kivenni, de valószínűleg itt is meg volt a szokásos sorrend: püspök, király, királyné, vitéz, barát, apáca, férfi és nő. A mennyországban fönt egy angyalfő látszik. A kép baloldalán a pokol van, melynek lánggal égő tűzéből egy elkárhozott lélek féltette látszik, a mint egyik kezében almát (?) tart. Lehet, hogy Évát akarja föltüntetni, ki elkövetvén az első bűnt, megnyitotta a poklot a bűnösök számára. E kép tehát szimbolikus. Ilyen a másik is, mert az ember élete csakugyan hasonlít a hajóhoz, mely vészes tengeren hanyódik, melyet a hit vezet a túlsó parton lévő menyország felé. E két kép között látszik még valami, a miről azonban nehéz eldönteni: ágasbogas fa-e (a paradicsomi tudás

fája) vagy valamely szörnyalak, ördög. A második sor képei vastag vöröses barna vonallal vannak elválasztva az előbbiektől. Úgy látszik valamely képsorozatnak egyes töredékei, de annyira hiányosak, hogy most már meg nem határozhatók. A baloldali képen egészen tisztán kivehető egy szent püspöknek alakja, a mint teljes ornátusban: pásztorbottal kezében és süveggel fején székében ül és jobbát áldólag emeli föl. A többi alak azonban már annyira elmosódott, hogy a kép jelentése ki nem vehető. Talán valamely szentnek életéből vett jelenetet ábrázol e freskó. A kép alját koczkás dísz ékíti. Úgy tetszik azonban, hogy e díszítés a későbbi ráfestésből maradt meg, mert a festmény egy részét eltakarja. A jobboldali képsor románstíliú székekben ülő szentek alakjait tünteti föl, de már csak nyomai vannak meg az egyes alakoknak, úgy, hogy azokat meghatározni teljes lehetetlen. Az elsőnek fején a püspöksüveg tisztán kivehető. Még kevesebbet láthatunk a legelső sor képeiből, de hogy voltak, világosan mutatják baloldalt a redőkbe szedett és fölfüggesztett lepel határozott vonalai s így azt sem tudjuk, mit akart ábrázolni vele a festő.

Az északi falon át egy ajtó vezetett a kereszthajóba, mely most be van falazva, de átmeneti stíliú boltíve ma is szabadon áll és festményei is elég jól kivehetőek. A boltív belső oldalán 3—3, összesen hat medaillonban szentek mellképei láthatók, felváltva ifjak és öregek, férfiak és nők. A kép körül írás nyomai tűnnek elő, bár csak egyes betűk vehetők ki tisztán, úgy, hogy olvasásuk nagyon nehéz. Pl. a baloldali második mellkép körül LEO·RVGIENS... felírás betűzhető ki, ha ugyan jól olvastam le, ez pedig Péter apostol leveléből vett idézet. Kérdés már most, hogy e szavak Péter apostolt akarják-e megjelölni vagy esetleg Márk evangelistát (kinek tudvalevőleg oroszlán a jelképe), avagy Leo pápát? Ugyan e képen egy mondatszalogot is látunk, melyen más írással IOH[ANNES] olvasható. Vajjon az alakra vagy esetleg a festőre vonatkozik-e, nem tudom. A betűk formája római capitalis, részben barát maiuscula.

A keleti falon, az ajtótól jobbra, szintén vannak falfestmények, de azokból csak három alak körvonalai vehetők ki, a mi valószínűleg valamely képsorozat egyik jelenetének töredéke. A déli falon, hol egy kis ablak van, a falfestmények nyomai is tönkrementek.

A freskók alapszíne kék, melyre sárga, vörös és barna színekkel rakta fel a festő alakjait. A körvonalrajz itt is uralkodik, sötétbarna vonalak határolják mindenütt az egyes alakokat, az arcz, szemek, haj, a ruha redőzete mind így van megrajzolva. Alakjai különben elég természetesekek és a kidolgozás is elég gondos.

A festmények tárgya, a mennyre az a maradványokból kivehető, nagyjában megegyezik az eddig ismertekkel, ámbár teljesen megegye-

zőnek vagy utáztatnak éppen nem mondható. Így a pokol, a menyország a középkori falfestmények ismert és kedvelt témája, de a kivétel itt más, egészen eredeti, mert pl. Éva alakja az almával, a menyország felé evező vitorlás hajó teljesen önálló felfogásra mutat. A bögözi és mezőtelegdi falfestményeken is ott látjuk a poklot, de a rokonság csak a tárgyban van meg s a bögözi kis sajka sem hasonlítható a mi hajónkhoz.¹ Viszont az ajtó boltívén levő mellképek elhelyezése hasonlít a csécsi diadalíven festettekéhez,² de az alakok egészen mások.

Falfestményünk korát a XIV. századra tehetjük. Eddigi falfestményeink három csoportba tartoznak: a dunántúli, felsőmagyarországi és a székelyföldi csoportba. Igaz ugyan, hogy ez esetből még nem lehet határozott következtetést vonni, de — tekintettel a földrajzi elhelyezésre — azt hisszük, hogy falfestményeink művészete a székelyföldiekkel rokon. Okvetlen szükséges tehát a szászföldi falfestmények pontos felvétele és egybegyűjtése, hogy megállapíthassuk e rokonság mibenlétét, fokát vagy esetleg egy negyedik iskola felállításának szükségességét, t. i. *a szászföldi iskoláét*. Rosenauer Jánosnak a szebeni nagytemplomban lévő hatalmas alkotása mindenesetre e mellett szól.

II.

A fekete templom déli oldalán van a régi plébánia-lak s vele egybe építve az a még régibb ház, melyben a barczasági káptalan emberemlékezet óta gyűléseit tartani szokta s éppen azért *káptalanháznak* nevezetik. A reformáció előtt ez volt a „Fraternitas corporis Christi“ nevű vallásos társulat háza. Néhány év előtt, midőn a káptalan termet kiakarták festeni és a vastag mézsréteget levakarták, kitűnt, hogy az egész terem valamikor festve volt, még pedig nem figurális, hanem ornamentális freskókkal. A falfestmény azonban csak egyes darabjaiban volt visszaállítható, a legnagyobb összefüggő részlet az északi falon maradt meg, erről készült az az akvarell másolat, melyet itt rajzban is bemutatunk. Nagy kár, hogy legalább ezt a kis darabot nem őrizték meg sértetlenül az utókor számára s ma már semmit sem látunk a falfestményből, miután azt a javításkor bemázolták.

A mi magát a falfestményt illeti, az körben futó és egybefüggő virágszárakból áll, melyeken levelek és virágok láthatók, még pedig bimbó vagy kinyílt állapotban. A virágokban a tulipánt és a napraforgót ismerhetjük fel, melyek kecsesen váltakoznak és fonódnak egybe. Az elrendezés izléses és a sokféle nagyságú és alakú virág a rajzot igen változatossá teszi. Az alapszín zöldesszürke, melyből erősen kiemelked-

¹ Archaeologiai Értesítő 1898. évf. 388. l.

² Ugyanott 1899. évf. 207. l.

nek a sötét vonallal határolt virágok, a fekete ágak, a vörössel árnyékoltsárga szirmok.

Önként felmerül a kérdés, szabad kézzel rajzolta-e meg a festő e virágokat vagy pedig ú. n. patronokkal dolgozott? Seraphin Fr.

Vilmos, a ki e falképeket először ismertette, azt állítja, hogy „ügyes és gyakorlott kezű mestertől származnak“, a miből az következne, hogy nem patronokkal készítette.¹ El kell fogadnunk véleményét, miután most már lehetetlen utána járni a dolognak; pedig nincs könnyebb dolog, mint a szabadkézzel készített ornamentális rajzot a kivágott minták után készültől megkülönböztetni. A nagyon szabályos körvonalak, a nem

mindig pontosan ráhelyezett színezés rögtön elárulják a patronok használatát.

E freskó a XVII. század végéről, illetőleg a XVIII. század elejéről való. Ezt mutatja stílusa, ezt bizonyítják történelmi adatok is. Ismeretes dolog ugyanis, hogy 1689-ben egész Brassó városa — és vele a káptalanház is — teljesen leégett s így nem lehetetlen, hogy közvetlen azután, hogy a házat is rendbehozták, a kifestést is megcsináltatták. Más részről tudjuk, hogy a feketetemplom mennyezete a nagy tűz alkalmával beszakadván, hosszú ideig födetlen maradt, mert hiányzott a kijavításhoz való anyagi fedezet; valószínű tehát, hogy a káptalan terem kifestésére sem gondoltak rögtön, hanem csak később. A régi helyi krónikákban azt olvassuk, hogy 1776-ban a plébániai épület (és természetesen a vele kapcsolatos káptalanház is) gyökeres renováláson ment keresztül s így a kifestést is esetleg csak ekkor eszközölték.² Annyi azonban bizonyos, hogy 1793-ban már meg volt, mert a terem mennyezetgerendái a felírás szerint ezen évben cseréltettek meg s ezeknek helye a festésből van kivágva, tehát a freskó már régebbi. Egyébként az a nagyvirágos minta, melyet falfestményünkön látunk, nem áll egyedül, mert a XVII—XVIII. századbéli erdélyi ötvösműveken, faragványokon, himzéseken igen gyakran találkozunk vele. Többi között ott látjuk a feketetemplom ama kapuin is, melyek a nagy tűz után készültek. Méltán nevezhetjük tehát e nagyvirágos díszítést *erdélyi stílnak*. Falfestményünk is tehát a mellett tanuskodik, hogy e kedvelt mintát még falfestőink is nagy előszeretettel alkalmazták.

Gyárfás Tihamér.

¹ Korrespondenzblatt des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde 1902. évf. 114. l. kép nélkül.

² Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó IV. k. 61. l.

Múzeumok és könyvtárak.

(Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1910 márczius 20-iki közgyűlésén felolvasva.)

Az embert az állattól több lényeges ismertető jel választja el. Ezek között nem utolsó az, hogy az ember egész életén át szerzett tapasztalatait átörökítheti utódaira; az állat azonban ezt nem teheti. Ez utóbbiaknál is szerez ugyan egy életen át minden egyén bizonyos tapasztalatokat, a melyek az ösztönön kívül az ő cselekvéseit befolyásolják, azonban ezeket a tapasztalatokat utódainak nem adhatják át, vagyis minden fiatal állatnak eleiről kell kezdeni a tapasztalatszerzést.

Az emberi tapasztalatoknak az az összege, a melyet egy-egy nemzedék szerez, az illető nemzedéknek művelődési tőkéje s ez a következő nemzedékre olyan készlet formájában száll át, melyet az minden munka nélkül ingyen kapott; melyet a maga javára értékesíthet, sőt természetesen egész életén át gyarapíthat is, de a melyet el is fecsérelhet. E tőke természete éppen nem különbözik az anyagi javakból alakuló tőkének természetétől.

Vannak népek, a melyek nem gyarapítják ezt a tőkét. Ugy vannak vele, mint az anyagi tőke világában azok az emberek, a kik az apjuktól öröklött tőke kamatait költik, de maguk semmit nem szereznek ahhoz.

Az ilyen népeknél az a kérdés, hogy mekkora volt az ősöktől öröklött tőke.

Ha maguk az ősök is kevés tapasztalatot adtak át utódaiknak és az utódok ennél a kevés tapasztalatnál állapodtak meg; akkor a műveltségnek alacsony fokán megrekedt népekké lesznek.

Hogy példával világosítsam meg a dolgot: Vannak népek, a melyeknek ősei a tapasztalatszerzésben csak addig haladtak, hogy megtanulták: miképpen kell a különböző fajta kőzetekből fegyvert és szerzámot készíteni, de tapasztalatszerzésük addig már nem haladt, hogy ugyanerre a célra a különböző fémeket is föl tudták volna használni. Egy nemzedék aztán megszűnt további tapasztalatokat gyűjteni és ennek következtében az a nép manapság se használ más fegyvereket, mint

köből csiszoltakat vagy pattintgatottakat. Ezeket a népeket közönségesen vad népeknek hívják. A tudományos nyelvben inkább a *természeti népek* nevével jelölik őket, de hát valami hizelgő megjelölést ez se jelent.

Az ilyen népeknél éppen úgy, mint a tőkéje kamataiból élő embernél, megreked a haladás és nemcsak hogy nem emelkednek a műveltségben, de lassanként mindig alább szállanak, abban a mértékben tudniillik, a mely mértékben a körülöttük lévő világ tovább halad.

Volt idő, a mikor az egyiptomi terület lakossága műveltségi tőke tekintetében nem állott magasabban, mint a Fidzsi-szigetek népessége; de míg az egyiptomi népesség a tapasztalatszerzésben tovább haladt, addig a Fidzsi-szigetek lakói e téren megállottak.

Itt már megállapíthatunk egy igazságot, a melyet jó lesz mindig szem előtt tartani, azt t. i. hogy valamiképpen anyagi tőkéket mindenki gyűjthet, azonképpen tapasztalatokat is, tehát művelődési tőkét is.

Ez az igazság pedig nemcsak egyes népekre érvényes, hanem egy és ugyanazon nemzetnek különböző osztályaira, sőt egy és ugyanazon családnak gyermekeire is.

Egy és ugyanabban a nemzetben láthatjuk, hogy miképpen kerülnek műveltebb osztályoknak gyermekei műveletlenebb sorba akár egyszerre mindjárt az első nemzedéknél, akár lassan, fokozatosan, több nemzedéken keresztül. Természetesen az ellenkezőjét is bőszeges példával szemléltethetjük; hiszen az alacsonyabb művelődési fokról a magasabbra, sőt akár a legmagasabbra is szinte egy nemzedék alatt megtörténhet az átmenetel, fokozatosan több nemzedéken keresztül pedig annál könnyebben. És itt utalnunk kell arra, hogy a művelődés megszerzése mint tapasztalatszerzés sohasem kötődik bizonyos foglalkozáshoz. Ebben a tekintetben a kereskedő fölé kerekedhetik az iparos, a honoratiorosztálybeli fölé kerekedhetik a kereskedő éppen úgy, mint képzelhetünk olyan földmívelőt, a melyik alacsonyabb műveltségű, mint a nomád és így tovább.

A művelődési tőkének emelkedése vagy leszállása akár népek, akár a nemzetek egyes osztályainak, akár egyes embereknek tekintetében, egyes-egyedül attól függ, mennyit kapott valamely nép, néposztály vagy egyén az elődeitől; gyarapította-e azt vagy elfecsérelte és ha gyarapította vagy elfecsérelte: milyen mértékben tette ezt?

Hogy ennek az állításnak igazságát megvilágosítsam, rá kell mutatnom arra is, hogy ismerünk ám népeket, nemzeteket, a melyek a tapasztalati tőkegyűjtést nem olyan alacsony fokon szüntették be, mint a ma is élő természeti népek, hanem évezredekken keresztül folytatták azt, a minek következtében művelődési tőkájuk olyan hatalmasra gyűlt, hogy annak emlékeit ma is tisztelettel és csodálattal szemléljük. Ilyen volt az egyiptomi nép, ilyen volt Babylonia, Assyria, Média és Perzsia népe,

ilyen volt a felséges görög nép meg a hatalmas *római*, a mely a világ fölött uralkodott. Mikor aztán ezek a hatalmas művelődési tőke birtokában élő népek megállapodtak és elkezdettek pusztán csak a meg-lévőből, az őseiktől reájuk maradtokból élni, a törvény rajtuk is betel-jesedett: hátramaradtak, elbuktak rendre és mellettük fölemelkedtek mások, náluknál hátrább maradtok, a kik azonban a művelődési tőke gyűjtésében serényebbek, iparkodóbbak voltak.

Különösen fényes példa erre a világverő Róma, a mely mellett a középkor államai a barbárságból emelkednek a hatalom és magas mű-veltség polczára.

Mindenesetre sok oka van annak, hogy ha egy nép a művelődési tőke gyűjtését abban hagyja, de ezekkel az okokkal nincs miért foglalkoz-zunk, mert az eredményre ennek semmiféle befolyása nincs. Lehet elemi csapás, lehet hatalmasabb ellenségtől való elnyomatás ennek okozója és ilyen esetekben a nép, a mely akár az elemi csapás, akár más nagy szerencsétlenség következtében jutott oda, hogy művelődési tőkegyűjtő energiáját elvesztette, felkeltheti részvétünket, sajnálatunkat, de ez mind nem használ. A törvény kérlelhetetlen. Vagy gyarapodik, vagy pusztul egy nép. Harmadik eshetőség nincs, mert a megállapo-dás nem más, mint a pusztulás kezdetének első pillanata.

Van azonban ennek a törvénynek végtelenül fölemelő ellentéte is, a mely éppen annyira nem tűr ellentmondást, mint az előbbi és ez az, hogy a melyik nép pedig el nem vesztette művelődési tőkegyűjtő ener-giáját, azt meg aztán nem teheti tönkre se elemi csapás, se hatalmas ellenségnek pusztítása. Az a nép talpra áll mindig, az a nép győzhetet-ten, persze csak addig, a míg ez az energiája el nem veszett. Emlékez-zünk csak arra az Egyiptomra, a melyet a *lyksos*-uralom lenyűgöz és nézzük csak, hogy a Thébában meghúzódó nemzeti energia mint gyűjti az erőt, a mely végin is felszabadulásra vezet. Emlékezzünk Rómára, mikor a pún háború borzalma reája szakad. Emlékezzünk Spanyol-országra, mikor az arab hódítás hatalmába keríti. Emlékezzünk saját hazánkra, mikor a tatárjárás földresújítja és lássuk, hogy a meddig a gyűjtő energia meg nem rokkan, mindig volt föltámadás. Sem Róma művelődése nem szűnt meg a pún fojtogatás alatt, sem a spanyol Xeres de la Fronterá-nál, sem a magyar nem veszett el a Muhi-pusztai csatavesztéssel.

Hiányos lenne a törvény megvilágosítása, ha nem mutatnék reá még egy jelenségre, arra t. i. hogy a tapasztalati tőke-szerzés hosszú szünetelése után lehetséges a mulasztottaknak rohamosabb pótolása tiszta kölcsönvétel útján is. Ezt a sajátságos oldalát látjuk a törvénynek a japánok példáján, a kik alig egy század leforgása alatt pótolták mindazt, a mivel őket a nyugot művelődése tapasztalat-szerzésben megelőzte. Mi mai nemzedék éppen, mint kortársak tanúsíthatjuk, hogyan emelkedett ez.

a nemzet hihetetlenül rövid idő alatt az elsőrangú világhatalmasságok közé. Ha ezeket jól meggondoljuk, akkor az én munkám már könnyű, mert akkor már leléptünk a felszínes gondolkodás szintjéről és megláttuk annak a törvénynek a mélységét a gyökeréig, a melyből a világ minden múzeuma fakadt.

Hiszen mi a múzeum és mi a vele lényegére nézve szorosán egyező könyvtár? Semmi más, mint azoknak az emlékeknek összesége, a melyekből megismerhetjük az előttünk járt nemzedékek tapasztalatainak, az általuk elért művelődési kincsnek összegét. A múzeum és a könyvtár között ebben a tekintetben csak lényegtelen különbség van, az t. i. hogy míg az utóbbi írásban őrzi ezeket számunkra, addig az előbbi leginkább iratlan emlékekben. Sőt ha még szorosabban tekintjük, ez a különbség is elenyészik, mert hiszen, a mikor a múzeumoknak egy-egy emléktárában az emlékeket tanulmányozzuk, akkor is az ősoktól elért emberi művelődés könyvét forgatjuk, csak hogy olyan könyvet, a melynél az emberi szellem az elért eredményeket nem papírosra vagy pergamenre nyomtatta vagy írta, hanem kőbe véste, ércbe öntötte, fába faragta, szövetbe szötte, agyagba formálta, zománczba forrasztotta és a legkülönbözőbb módokon megrögzítette.

Múzeumnak nevezhetjük tehát a könyvtárat is vagy ha úgy tesszük, könyvtárnak nevezhetünk minden múzeumot és a különbségeket is nagyon könnyű lesz megtenni, mert hiszen míg a történelmi jellegű gyűjteményekben a multak elért eredményeit találjuk, addig a természetrajziakban a természet nagy könyvében lapozgatunk.

A múzeumok nem lelketlen dolgok; hogy is lehetnének azok, mikor bennük évezredek nemzedékeinek lelke él. A múzeum nem ember természetrajzi értelemben, hanem az ember legnemesebb tartalma milliomszor a hatványra emelve s ebben a hatalmas formájában élő egyéniség. Kiténik ez abból is, hogy minden múzeumnak, ha még annyira hasonlónak látszanak is az egyes e fajta intézmények egymáshoz, meg van a minden más múzeumtól eltérő sajátos jellege. Hiszen minden múzeumot egy nép alapít és a népek is olyan különbözők. Vannak köztük olyanok, a melyek lakóhelyüket sokszor változtatták, utazásuk közben az apáiktól nyert tapasztalati tőkét mindenütt, a hol újabb és újabb népekkel jutottak érintkezésbe, kölcsönzések útján gyarapították. Ezeknek a műveltségi tőkéje rendkívül változatos és sokoldalú. Olyanok ezek, mint a sokat utazott, világlátott ember. Ezeknek a múzeuma maga is sokoldalú és változatos.

Aztán minden múzeum bizonyos területen keletkezik, ámde egy ugyanazon területen nagyon sok nép tanyázott és mindenik ott hagyott valamit a maga művelődési kincséből. Mentül több nép tanyázott egy helyen, annál változatosabb az a múzeum, a melyik azon a területen

keletkezik. De akármilyen úfazott nép és akármilyen sűrűn váltakozó népségű területen telepít múzeumot, mindig akkor telepíti azt, a mikor már a maga jellegét rányomta az illető területre és annak összes valaha volt lakosságára. A múzeum tehát mindenütt nemcsak archívum, de egyúttal diadalmas monumentum is: egy nép lelkének győzedelméről.

Mindenki tudja, hogy a múzeumok ezer és ezer apró részletből állanak össze, de hiszen az ember teste is ezer és ezer apró részből áll és mint ez utóbbinak, úgy a múzeumoknak is rendeltetésük van, tehát vannak jogaik és vannak kötelességeik s viszont a múzeumokkal szemben is van mindenkinek kötelessége is, meg joga is.

A francia forradalom emelte érvényre azt a felfogást, hogy a művészetnek és tudománynak alkotásai az emberiségnek közös kincsét teszik: ezeket tehát nem lehet egyes műveltebb körök számára lefoglalni, mint azt az ó- és középkor múzeumai tették, hanem bizonyos meghatározott rendszer szerint mindenkinek hozzáférhetővé kell őket tenni. Ez az elv fejezi ki a múzeumoknak kötelességeit mindenkivel szemben, hiszen láttuk, hogy a múzeumok a megelőző nemzedékek tapasztalatait nyújtják a jelen nemzedéknek: tehát csakugyan nem szabad ezektől a tapasztalatoktól egyetlen egy embert sem elzárni. A melyik múzeum ezt a kötelességét nem teljesíti, az éppen úgy nem múzeum, mint a hogy nem ember az, a ki nem tud lélegzetet venni. Az ilyen ember külső formájára nézve ember lehet még, de valóságban hulla, a mely a feloszlástól messze nincs. Bebalzsamozható ugyan, de akkor is csak mumia, a melynek a szivét kivették s így semmi esetre sem él.

Mindenkinek joga van tehát a múzeumokban és könyvtárakban felhalmozott tudományos kincs használatára. Ezzel azonban szemben állanak azok a kötelességek, a melyekkel mindenki tartozik a múzeumoknak és könyvtáraknak. Hogy ezeket a kötelességeket tisztán láthassuk, ahhoz nem kell különös boszorkányság, mert mihelyt egyszer általános tétel az, hogy a bennünket megelőzőtt nemzedékek művelődési kincse minden egyes embernek közös tulajdona, egészen világos az is, hogy ebből a közös tulajdonból senkinek sincs joga valamit úgy elvenni és a maga különös használatára lekötni, hogy abból mindenki mást vagy helyesebben akárkit is kizárjon, a ki azokat használni akarja. Az egyesnek tehát semmiesetre sincsen meg az a joga, hogy helyettesíthetetlen értékű régészeti, művészettörténeti vagy történeti emléket magántulajdonul megszerezzen a nélkül, hogy azoknak közkinccsé tétele végett nyilvános jellegű múzeumot is ne állítson, a melyet bizonyos meghatározott rendszer szerint mindenkinek megnyit.

Ebben aztán nincsen különbség a magán és a jogi személyek között. Az államnak, a testületeknek és az egyes embereknek csak akkor van joga ilyen dolgoknak megszerzésére, ha egyúttal nyilvános múze-

umot képes belőlük szervezni. És ha talán azt mondják egynéhányan vagy akár sokan, hogy a fennálló törvények szerint a múzeum-alapítás és főtartás nálunk vagy máshol nem okvetlen föltétele a múzeumi tárgyak megszerzésének, hát arra azt felelem: hogy a fennálló törvények értéke mindig csak viszonylagos jelentőségű. Olyan törvény is volt, a mely azt parancsolta, hogy a lutheránusokat meg kell égetni, ám én váltig tagadom, hogy ez a törvény abszolútus érvényű lehetne; annyit azonban megengedek, hogy a maga kora műveltségi fokának és egy bizonyos hatalmi tényező önző érdekeinek megfelelt.

Éppen így megengedem, hogy a múzeumi tárgyaknak magántulajdonúl való megszerzése megfelelhessen bizonyos emberek önző céljainak és kedvező hatalmi viszonyaiknak, de semmiesetre se felel meg az igazságnak. Megengedem, hogy egy bizonyos országban az illető törvények nem tilalmazzák s talán a társadalmi fölfogás sem, de kétségtelen, hogy ez a körülmény magát a tételnek igazságát nem dönti meg, hanem csak azt bizonyítja, hogy annak az államnak törvényhozása nem jutott még a műveltségnek arra a fokára, a melyen már minden állam meghozza a maga tiltó törvényeit vagy pedig azt, hogy az illető állam eljutott ugyan már e műveltségi fokig, de azért nem hozza meg a törvényt, mert tudja, hogy egyelőre nincs ereje a törvény végrehajtására. Azt bizonyítja, hogy annak a társadalomnak, a mely az ilyenfajta szerzéseket társadalmi hátránnyal nem sújtja, szintén kell még egy pár fokot a művelődés göröngyös útain előre haladnia.

Volt idő, nem is olyan régen, a mikor Görögország felséges régi műveltségének alkotásait áruba bocsátotta boldognak boldogtalannak; csakhogy akkor még török tartomány volt ez az ország. Ma törvény tiltja, hogy onnan egy darab régiséget is valaki kivigyen.

Szándékosan nem szólok most Olaszországról, a hol hasonló tilalmat állapít meg a *Lex Pacca*. Szándékosan, mondom, mert Görögország példája nagyon jó, különösen egy szempontból, abból, hogy valamely állam törvényhozását irányíthatják már igen magas szempontok, a mikor ugyanazon államnak a társadalma — a tiszteletreméltó kivételektől eltekintve — nagy egészében még igen alacsony fokon áll. Görögországban meg van a törvény a törvénytárban, de nincs meg az egyes emberek szívében. A törvény kijátszása ugyanis az alacsony műveltségű társadalom részéről csempészés alakjában bőségesen meg van.

Igen jó ez a példa. Görögország államiságát egy csapással fel lehetett szabadítani korábbi szuverénjének hatalma alól, népét azonban ilyen rövid idő alatt nem lehetett fölszabadítani a hátramaradottságnak és a szellemi szegénységnek az alól a békói alól, a melybe a hosszú szolgaság nyomorúsága vetette. A görög állam már tudja, hogy múltjának emlékei olyan pótolhatatlan értékű erkölcsi kincsek, a melyeken

az ő jövő nagysága nyugszik; tudja, hogy az angolok rokonszenvét ezek az erkölcsi kincsek nyerték meg számára, holott szabadulását éppen ennek a rokonszenvnek köszöni; tudja, hogy hiába gazdagodna meg, ezeket a kincseket soha vissza nem szerezhethné, ha egyszer elvesztegette, mert hiszen a Parthenon fölséges domborműveit bizony vérével váltaná vissza és még sem kapja. De bár a görög állam tudja ezt, az elmaradott nép maga szívesen árúlja e kincseket és vesz azoknak az árán egy pár rongyos kecskét, tönkretéve ezzel sok nemesnek fáradtságát és szegényítve vele önön magát, eladván apai örökségét Ézsau módjára egy tál lencséért.

Vegyük még figyelembe, hogy az emberi közösség nemzetek formájában nyilatkozik meg, hogy az emberiség az ő művelődésének munkáját nemzeti egyéniségekre oszolva végzi és akkor érteni fogjuk azt is, hogy miért védelmezi mindegyik nemzet az emberiség közös kincséből az ő területére eső effajta dolgokat. Hiszen az előrehaladásnak, a jólét megteremtésének nagy munkájában hatalmas segítők ezek, nem is tekintve azt, hogy mindenképpen az ő nemeslevelét alkotják, az ő munkakönyvét, az ő szolgálati bizonyítványát, az ő útlevelét, a mely neki helyet, szabad mozgást és becsületet nyújt a többi nemzetek között. Ki becsüli meg azt, a ki maga-magát nem becsüli?

Ezek azok a szempontok, a melyekből meglátjuk, hogy mi a kötelessége mindenkinek a múzeumok iránt.

Kötelessége mindenkinek: eljutni odáig, hogy megbecsülje a múltnak azokat az emlékeit, a melyeket a sors véletlene az ő körébe hoz vagy rendelkezése alá juttat.

Kötelessége: minden egyes esetben arra törekedni, hogy az ilyen emlékek a világ minden kincséért ki ne menjenek e hazából, mert a mi egyszer kiment, az örökre elveszett. Abból az erdélyi sodronyos zománczból, a mely kikerül ebből a hazából, mindjárt német, francia vagy más zománcz lesz, mihelyt kikerül. Más nemzetek dicsőségét fogja bizonyítani, mások hírnevét emelni és ne higgyék, hogy a hírnév nem tőke. Tőke bíz az, a mint azok az óriási pénzösszegek bizonyítják, a melyeket a kereskedők a reklámért fizetnek. A mi egyszer külföldre került, az külföldi embernek szolgál tanulságul, külföldi iparosnak útmutatóul, külföldi embernek nemes élvezetül, mely őt felüdíti, míg minket butává tesz a mámor, a melyet a műkincs árán szerzett pezsgőből, borból vagy pálinkából merítettünk, már t. i. ki-ki a maga társadalmi állása szerint; nem is számítva azt, hogy külföldi vásárlóink előtt a vad népek nivójára stülleszt, a kik üveggyöngyökért adják el az aranyat és a gyémántot.

Kötelességünk: hogy soha egy perczre el ne felejtjük, hogy ezek a mi apai örökségeink, a melyek pótolhatatlanok és lehet, hogy ma szegények vagyunk, de még lehetünk gazdagok is, hanem olyan gazdagok

soh'se leszünk, hogy a külföldi hatalmas gyűjteményekből visszakapjuk azt, a mi oda bekerült. Aztán az ember nem adja el a családjának a becsületét azért, hogy a kenyérére pecsenyét tegyen. A ki elvesztette a pénzét, az szerezhet helyébe újat, de a ki elvesztette a becsületét, az a helyett nem szerezhet másikat.

Kötelességünk, hogy mindenekelőtt magunkat győzzük meg arról, hogy az effajta tárgyak nem arra valók, hogy egyes emberek szeszélyét vagy szenvedélyét szolgálják. Még kevésbé arra, hogy szoba-dísznek használják. Nem szólok a családi kincsekről, a melyek ugyanazok a családra nézve, mint a múzeumi tárgyak a múzeumra nézve.

Ha aztán erről magunkat meggyőztük, győzzük meg erről másokat is. Ne riadjunk vissza még a korholástól sem, mert hiszen leg-szentebb kincseinket védelmezzük. Ha szabad fellépünk azok ellen, a kik anyagi javainkat rongálják meg, úgy kétszeres kötelességünk ez azokkal szemben, a kik szellemi javainkkal élnek vissza.

Hogy a föld népét s általában az alacsonyabb műveltségű rétegeket ugyanezekre tanítsuk, az is kötelességünk és általában kötelességünk minden eszközt megragadni arra, hogy az effajta dolgok *minden esetre illetékes* helyekre kerüljenek. Illetékes helye pedig ezeknek a dolgoknak a nyilvános múzeum és könyvtár. Mellékes, hogy azt a nyilvános múzeumot vagy könyvtárt kellő vagyonú magánember, testület vagy az állam tartja fenn; a fődolog az, hogy nyilvános jellegű múzeum legyen. Az ilyen múzeumot pedig arról fogják fölismerni, hogy van neki megfelelő épülete, van neki megfelelő szakemberekből álló tisztviselői kara, van neki megfelelő évi jövedelme és a tanulmányozásra és nemes szó-rakoztatás céljából mindenkinek hozzáférhető.

A hol ezeket nem látják, az olyannak fel ne üljenek, akár milyen hangzatos múzeum-czímet vesz is föl, mert az ilyenek mindig olyan magánvállalkozások, a melyeknek éppen az a célja, hogy ezeket a tárgyakat eredeti céljuktól elvonják és egyes emberek önző céljainak szolgálatába állítsák.

Éppen úgy ne üljenek föl semmiféle ú. n. magántudósoknak, a ki a tudomány szent nevében mindig önző célokat követ. Ezeket az embereket óva tartsák távol minden olyan dologtól, a melynek múzeumi rendeltetése lehet. Nem nehéz ezektől védekezni, mert hiszen hivatalos minőségük soha sincs, tudásuk pedig rendesen annyira semmi, hogy a laikus is könnyen tisztába jöhet velük.

Általában nagyon egyszerű a szabály: ha az ember ruhát akar magának, akkor nem megy a kovácshoz vagy a bognárhoz, hanem elmegy a szabóhoz; ha az ember megbetegszik, doktort hivat és nem megy a javasasszonyhoz.

Hát ha az embernek a múltak emlékeivel van dolga, akkor elmegy a múzeumba.

Dr. Pósta Béla.

Cserei Mihály kesergő panasza és busongó elegiái.

I*.

Új s még eddig senkitől fel nem ismert költőjét mutatjuk be itt a régi Erdélynek. *Cserei* Mihálynak, a kurucz világ történetírójának több versét közölték már irodalomtörténet-tanáraink, de azok a Rozsnyai Dávid rég ismert rigmusainak bizonyultak csakhamar. A miket ellenben itt világ elé állítunk, azok egytől-egyig *Csereinek* hiteles szerzeményei, a mint ezt ő maga is saját szavaival nyíltan elismeri.

A nagy költők rendesen már ifjú korukban kezdik pengetni a lantot, a mi *Csereinket* is már jóra törekvő ifjú korában meglátogatták a múzsák. Erre vallanak híres krónikájának költői hangulatú és mesés színezetű legendái. Jókai és regényíró társai sok hasznát vették e tragédiákba fűzött ékes mendemondáknak.

Már az udvarhelyi új fényes scholában rászoktatták a szorgalmas diákot a klasszikus költészet kedvelésére s begyakoroltatták vele a latin és magyar verselést is. *Piscator* Lajos Fülöp lehetett *Poetikájával* első mestere és *Ovidius* remek párverseivel a második. Gonddal másolgotott tankönyveiből nem egyet megőrzött a véletlen, *Logicája* több mással együtt fönmaradt 1684—85-ből az unitárius kollégium kolozsvári könyvtárában, de iljúkori költői kísérleteiből semmit sem tudunk már felmutatni. Csak sejtelem az is, bár idővel valóvá erősbülhet, hogy a Thököly hontalan bujdosását 1700 táján elkesergő két kurucz virágének, a mit irodalmunk számára ő tartott fenn, nem lehet más, mint a *Cserei* szerzeménye. Az ezekben foglalt s búsan kihangzó kálvinista hitnézetek *Cserei* felfogására, erős hitbeli álláspontjára vallanak. A pár helyen hibás, sőt egyszer félben is hagyott másolást részint az óvatos eltitkolni akarás szándékának, részint az öreg kéz gyöngeségének tulajdoníthatjuk; de az is kétségtelen, hogy senkit sem tudunk találni az egy jól ismert *Cserein* kívül, a kire a titkolt szerzőséget ráfoghatnók. A *Cserei*-nemzetség kedvelt könyvének, *Aristoteles Organonjának* tiszta lapjain megőrzött két kurucz éneknek nem csak másolója, de költője is az egy hajdan kurucz *Cserei* lehetett.

---

* A feltett fejezet-számaival nemcsak a dolgozat részeit, hanem az egyes elegiákat is igyekeztem elválasztani. K.

Az itt alább napvilágra kerülő s a két kurucz énekhez sokban hasonlító elegiák minden kétséget kizárólag Csereitől valók. Itt-ott meglátszik Ovidius hatása is rajtuk, éppen úgy, mint Gyöngyösi Istvánnak, a megelőző nemzedék legnagyobb költőjének művein, de magának Csereinek gondolkozása is igen jól föltetszik e sokáig elrejtett költői műveken. A ki Csereinknek krónikájában oly sokat békételenkedő kesergéseit ismeri, annak nem lesz váratlan és meglepő az itt is föltalálható, majdnem végkétségbeesésig sülyedt elkeseredett hang. E sötét gyászhangulat legjellemzőbb vonása a ritkán vig s feltűnően ortodox gondolkozású és lelkű írónak majd mindenik előkerült művében.

A reá éveken át lesújtó sok csalódásból kiáradt keserőségek gyötrelmes bánata s az ezek nyomán támadt elfásult életunalom sötét fájdalmi tetszenek meg e bús elegiákon is, melyeknek frására a vén Csereit leginkább agg korának szomorú elhagyatottságban töltött árva napjai készítették. Nem egyszer a hazájából száműzöttek bujdosó Ovidiussal hasonlítgatja össze magát s tehetsége szerint igyekszik a nagy latin költőt még költészetében is megközelíteni. Versalakja a distichonokkal majdnem felérő magyar alexandrin, a ma úgynevezett Toldi-vers. Verselése az ősi párhuzamos gondolat ritmus, melyre leginkább a biblia tanította régi magyar költőinket. Rímei azonban messze elmaradnak elődének, *Gyöngyösinek* páratlan művészetétől, ki szintén Ovidius utánczója volt. Mindamellett a népies hang s az igaz érzelem, mely e bús siralmak majd minden sorából kitör, figyelemreméltóvá teszik e kiválóan magyaros keserveket.

Annymra figyelmet érdemlők több tekintetben, hogy Csereinek bátran helyet jelölhetnek velük a régi magyar költők ritka sorában is. S ha még több ilyen költeményei kerülnének napfényre, azok a XVIII. század első felének sivár költészetét szépen gazdagítanák.

Csereivel mint hivatott költővel irodalmunk ez ideig nem foglalkozott. Egyszerű verselőnek nézték, kinek rigmusai semmit sem érnek. *Ürmössy* Gyula Csereiről írt monografiájában főlemlíti ugyan verseit, de egy szóval sem ismerteti őket. *Ferenczi* Zoltán valamivel többet mond róluk. Szerinte már ifjú korában teletöltötte kalendáriumait Cserei részint másoktól idézett, de nagyrészt saját verseivel, melyek szintén sok szenvedéseiről szólnak, de egyszersmind erős vallásos érzést is lehelnek.¹

A költő Zrinyi Miklós példájára szívesen írogattak a XVII. század magyar költői siriratokat. Csereinek is 13 ily emlékverse maradt fenn 1724—48 közt készült vörös jegyzőkönyvében. Ezeket Mátyás király, Bocskai és Bethlen fejedelmeken kívül az ő „jó urainak örök emlékezetire írta“. E jó urai Apor István, Mikes Mihály, Teleki József és neje, Wesselényi István és neje, Bethlen Sámuel és Bethlen Adám voltak. Egyet még Zejk Mózsésnére, Cserei Krisztinára is írt, ki saját édes leánya volt. Három különböző epitáfiumot pedig saját sírjára szánt. Ezek közül a két gyengébbet 79 éves korában költötte.²

Cserei műveinek eddigi kiadásaiban nem ügyeltek régies székely nyelvére sem. A hangzónk helyett sokszor *o*-t ír, leginkább a tárgyeselekben; így: Napokot, súlyosokot, madarakot, halakot; sonyorú, hasznoson, bátron, fokot [fakadi], rózsáimro stb.

¹ Történelmi Tár 1893. évf. 146. l.

² Új Magyar Múzeum 1853-iki I. k. 47, 53, 54. l.

Az ősmagyar torokhang némi maradványa is meglátszik XVII. századbeli székely íróink írásain. Sőt némelyik még a XVIII. században is megtartja azokat. Csereinél 1740-ben még ily nyomai vannak a régi kiejtésnek: mégh, végh, migh, meghszabadít, meghholt, valamigh, okoságh, szomorúságh, nyomorúságh, álgyon megh stb.

II.

Itt alább agg korban írt elegiáit mutatjuk be, melyeken meglátszik Ovidiusnak, a középkor legkedveltebb klasszikus költőjének Csereire való nagy hatása is.

Azok a latin elegiák, melyek Csereit hasonlók írására ösztönözték, Ovidius legrégebb kiadásaiban jelentek meg. Melanchton scholiái kíséretében adták ki e könyvet kisdéd 8-rét alakban talán Wittenbergben és apró cursiv futó betűi a XVI. század első felére vallanak. Csonkán s címnap nélkül került Csereihez. Az első, azaz a 37-ik lapon sajátkezű felírással látszik az új tulajdonos neve: Michael Cserej de N: Ajta. Cui Deus providebit. Anno 1718.

Legtöbb ránk maradt könyvét Cserei ez évszámmal látta el. A szimbolumot pedig, úgy látszik, hit- és névtársától, Apafi Mihály ortodox fejedelemtől kölcsönözte.

Még azt is föl kell említenünk, hogy Cserei saját följegyzése szerint csak fia és utódai részére látta el könyveit és kedvesebb olvasmányait tanulságos észrevételekkel. Verseit is szerény bevallása szerint csak ezeknek oktatására költötte. Jóakarató szándéka azonban meghiúsult, mert családja kihalt fiágon már 1774-ben. Könyvei is *Suky* László kolozsmegyei főnemes könyvtárába kerültek két év múlva, ki azokat saját könyvtárával együtt az unitáriusoknak, Cserei apja, nagy- és *szüleapja* hitfelekezetének ajándékozta, a dédunokának bizonyára, ha látja vala, nagy keserűségére. A kegyes oktató szándékkal, ortodox bölcsesség avult tanulságaival gazdagon ellátott könyvek a kolozsvári unitárius kollégium birtokába kerültek, hol a többi mellett Ovidiust a Régi Könyvtár E. IV. 19. számú helyére tették s gondosan megőrizték, mint két nagy emberünk nemes emlékét.

Ovidiusnak e régi kiadásából közöljük Cserei érdekes följegyzéseit, azokat kísérő saját verseivel együtt.

A „*De Tristibus*.¹ Liber primus. Elegia I.“ alatt kezdi meg Csereink följegyzéseit e szavakkal:

Ha használnék velle, egész könyveket irhatnék én az én sok féle nyomorúságaimról, sok keserűségaimról, sok szenvedéseimről, s méltán nevezhetnék azokat is *Szomorúságh Könyveinek*. Kivált miolta az én kegyes, engedelmes Lelkem jó Fiamat, az én szemeimnek világosságát, az én gyámoltalan öregségemnek istápját, messze földre távoztatá el az én jó Istenem mellőlem. (195. l.)

A jó barátok elváltozásáról szóló VIII. elegiához e leoninus párverset fűzi — Ovidiusszal versenyezve.

Tempore foelici multi numerantur amici.
Cum fortuna perit, nullus amicus erit.

¹ Magyarul Egyed Antal 1826. és 1846-ban adta ki Ovidius „Keserveit“ öt kötetben.

A III-dik elegia elején NB-vel jegyez meg s aláhuz négy sort e hosszabb kifakadással:

Én is elmondhatom keservesen, hogy ilyen nagy változásomban, halálos bánatomban, nincs senki, a ki vigasztaljon. Az én atyámfiái, a kikkel sok jót tettem, az én sok jó barátim, kiknek sok dolgokban hasznoson szolgáltam, elfeletkeztenek róllam, mintha már régen a sirben szállottam volna. A kik boldog állapotomban házámot gyakran látogatták, most a kapúmon sem tekintenek bé. Egyedül hagyattam; miolta a lelkem fiam eltávozték a házamtól, egyedül kesergek a házamban. A mint a megkeseredett lelkű Szent Dávid írja Psal. 102. v. 7. Olyan vagyok, mint az egyedül való bagoly a pusztában. Ilyen e csalárd világ állapotja: ha jól folynak dolgaid, sok jó akaróid, sok barátid vadnak; ha a szerencse megfordul, távul állanak s elkerülnek.¹ Ne biznál azért emberben. Bizzál a kegyelmes Istenben, a ki mindenkor melletted, mindenkor veled vagyon életedben, halálodban, holtod után is.

Oh! bár én is addig haltam volna megh, migh az én kegyes jó lelkem fiam megházasodék s eltávozték boldogtalan házamtól. Oh, szent Isten, mért engedted megh nekem azt a keserves napot megérem; miért kell engemet utolsó vénségemre ilyen példás gyámoltalanságra juttatni!

Hoc ego quoque² sum expertus, — jegyzi meg utána s a másik oldalon magyarrá fordítja ez epigrammát:

Valamigh dolgaid szerencsésen folynak,
Sok jó akaróid, sok barátid vadnak.
De ha nyomorúságh árjai indulnak,
Elfutnak mellőled s csak egyedül *hadnak.

A „*Tristium liber III.*“ második elegiája első és utolsó sorait aláhuzogatja e felsóhajtással:

Én is az én sok keserűségimben, sok lelki, testi gyötrelmimben, ilyen utolsó gyámoltalan, vénségemben régtől fogva szivem szakadva kívánom halálomat, de még eddig nem tevezett az én jó Istenemnek. (Ovidius is halálát kívánja sok szenvedései után.)

Az elegia végén Ovidius epitáfiuma példájára ő is verseléshez fog. Az én Epitaphiumom penigh e legyen:

Minden nyomorúság, inség, keserűség,
Rabság, sok kárvallás, bujdosás, sok szükség!...
Itt nyugszik Cserei Mihály s övé az Égh.
Nem bántja már fegyver, tűz, pestis s betegség.

Bűnös atyám, anyám: bűnben születtettem.
Bűnös lelkem, testem; bűnben neveltettem,
Nincs semmi érdemem s jó cselekedetem.
Christus drága vére egyedül reményem.

¹ Ovidius híres sorait ismétlé e szavakban. V. ő. Dum fueris felix, multos numerabis etc.

² A nyomtatást utánozza e ferdtéssel, hol quoque helyett néhol quoqu; áll.

A sikerült epítáfium felköltötte benne a verselés kedvét.¹ A 6-dik elegia e középső sorához: *Seu ratio fatum vincere nulla valet*, mely annyira egyezik a Kálvin felfogásával, Cserei is e verseket költi:

Isten végezése megháll mindenekben.
Nincsen annyi erő s okosság emberben,
Hogy elkerülhesse semmi nemű helyben,
A mit Isten rá mért tellyes életiben.

Sőt még az ördög is gonosz szándékában,
Dühöskögyék ámbár a sötét pokolban,
De tovább nem mehet egy szempillantásban,
Mih Isten akarja, mert láncz a nyakában.

A kegyes ember hát nyomorúságában,
Azzal vigasztalja magát bánatában,
Hogy nem történetből esett nyavalyában:
Mert úgy volt rendelve isteni tanácsban.

Nyugogyék meg azért Isten akaratján.
Ha sokat szenved is rosz világ pusztáján,
Nem hagyja soha is Isten őtöt árván:
Bó jutalma leszen Egek Palotáján!

III.

A 10-dik elegia oldaljegyzetéhez: „Scythia non habet vina“, Cserei oda függeszti borisza korát jellemezve:

Bár sohul e világon bor ne teremne! Ezerszer kevesebb gonoszság menne véghez. Sokkal kevesebb ember kárhoznék el...

A 13. elegia első sorainál latinul sóhajt fel: bár születésnapját többet ne érné. Elég volt neki 73 születésnapnak gyásza.

A *Tristium* liber IV. harmadik elegiájának e megjegyzéséhez: *A sirás sohasem gyönyörűség*, Cserei NB-vel ezeket írja:

Keserves ugyan embernek a maga halottjain sirni; de ezerszer nagyobb keserűség, gyötrellem, mikor az ő kedveseinek, gyermekeinek életeken sirni kényszerítetnek. Jó feleségem, öt fiaim, két leányom halálkon sokat kesergettem. Sokkal nehezebb, mikor életben megmaradott gyermekeimen kell sirnom s szüntelen keseregmem, hogy töllem távol estenek és közülök némelyek nagy szegénységben, nyomorúságban élnek.

Az 5. elegia utolsó párverséhez (a 296. l.) Csereinek ez az észrevétele:

Nekem is az a vigasztalásom a szegény Ovidiussal együtt, hogy ha eléb nem lehet is, mikor meghalok, akkor megszűnnek rajtam is ezek a példa nélkül való kárvallások, nyomorúságok s az halálnál sokkal nehezebb keserűségek, bánatok, irtóztató kínos nyavalyák, szörnyű betegségek, a mellyek lelkeket, testemet ugyan meghették, meghemésztették.

¹ Sok ízben lemásolta e legkedveltebb epítáfiumát; 79-dik esztendőjében változatokat is írt reá. Lásd jegyzőkönyvét Káli Nagy Elektől közölve: Új M. Múzeum 1853. évf. I. k. 47, 48, 54. l.

A 7. elegiánál latinul siratja el a szegény Ovidiussal együtt az ő saját élete nyomorúságait. Várja a halált, hogy ezektől megszabadítsa őt. Külön is megjegyzi:

Tria sunt maxima mala in senectute. 1. Paupertas. 2. Exilium. 3. Contemptus post honores.

A 337. lapon latin versben írja meg, mi az igaz barátság. Utána veti: Centum Aurei centum boni Amici. Ezek a sárga csikók hiányoztak, mint jó barátjai, leginkább az ő szegényes öregségében.

A „*De Ponto liber primus*“¹ 11-dik elegiája e két sorát:

Vivimus, ut nunquam sensu careamus amaro,
Et gravior longa sit mea poena mora

Cserei is megverseli szokott magyar alexandrinusokban:

Sokan azért élnek sokáig világban,
Hogy több bút lássanak s több nyomorúságban
Essenek naponként s több kárvallásokban:
Mint megláthat az én szomorú példámban.

Az ilyen embernek soha nem születni
Jobb lett volna, avagy idején meghalni,
Hogy sem hosszas időt és vénséget érni,
Lelkiben, testiben szüntelen kinlódni.

IV.

A „*De Ponto liber I.*“ utolsó 11-dik elegiája után (a 368. lapon) magyar költőknek ily kifakadásai állanak:

Ne irigykedjetek már én reám, gonosz akaróim! Lám az Isten mindenben kedveteket töltötte. Ha Istent féltő, kegyes, igen ritka jó természetű feleségemért irigykedtetek, meghholt ezelőtt husz esztendővel.² Ha szép fiaimért irigykedtetek, öten föld gyomrában fekszenek. Ha egész falúból álló szép jószágomért torkon verve, attól meghfosztatám;³ ha két helyen való szép házaimért, elégtének, porrá lettenek. Ha sok marháimért, — egy néhány izben egyben döglöttenek. Ha tisztességes életemért irigykedtetek, jól látjátok vénségemet, mely szigorú, meghszűkült állapotra jutottam . . . Ha emberek előtt való becsületemért s kedvességemért, — már mindenkétől megvettettem; ha egyetlen egy életben meghmaradott kegyes,

¹ Ovidius „Pontusi elegiáit“ szintén Egyed Antal fordította le s adta ki 1834. és 1845-ben.

² Meghalt 1720-ban s így e sorokat Cserei 1740-ben írta.

³ Kőváry László „Erdély nevezetesebb családai“ 63. lapján azt is megjegyzi Csereiről, hogy „mint Háromszék assessora, igen nagy mezőt nyert a minden uton való szerzésre.“ A korabeli társadalom haszonvágó szellemének tulajdoníthatjuk tehát, hogy ily módon maga Cserei is kárt vallott szerzeményeiben. Hogy ez nem tetszett neki sem, azt megtudjuk vörös jegyzőkönyvéből is:

„Alsó-köleséri jószágomtól torkon verve, megfoszta, mondhatatlan keserves változásomra . . . amaz felüváltott kevély második Hámán, Kászoni János udvari cancellarius.“ Hatalmas „memorialist“ terjesztett fel Cserei ez ügyben, de most ellene kezében volt a hatalom. Innen eredt részben aggkori keserősége. V. ö. Új M. Múzeum 1853. évi. I. k. 52. l.

engedelmes, mind Istenhez s mind emberekhez magát dicsíretesen alkalmaztató, tiszta életű, józan, szelid természetű, Atyját megbecsülő s kedvemet kereső lelkem fiamért annyira irigykedtetek: eltávoztatá az én Istenem holtomigh való keserűségemre mellőlem. Ha hosszas életemért irigykedtek, mert már nincs egyéb, a miért irigyeljete, töltsé abban is az Isten kedveteket s a mint én is szívesen kívánom, vegyen ki a halál által előletek s agyon olyan életet nektek, mint az enyém volt: akkor fogjátok megismerni magatokat.

A „*De Ponto* liber III.“ első elegiájának két végsorát aláhuza s azután így kesereg:

Eleget sirt, reménykedett a szegény Ovidius, nem volt semmi fogatja, mert az isteni szent végezést senki az emberek közül meg nem változtathatja. Én is eleget sírok, kesergek mindennap a lelkem fiam után; de semmit nem használhatok magamnak, mert úgy volt az Isteni végzés, hogy vénségemre távozzék el mellőlem, mikor a legnagyobb szükségem lett volna a mellettem való lakás(á)ra.

Szomorú, keserves példa lehetek minden szegény atyáknak szélyes e világon.

V.

A *Rufinushoz* írt 4-dik elegiánál megint újabb magyar elegiához fog maga Cserei is.

Mi szükség volt nékem ily hosszas napokat,
Sok szenvedésekkel tellyes holnapokat,
Naponként számlálnom ilyen sonyorúkot,
Gyötrelmek terhivel igen sulyosokat.

Sokkal job lett volna anyámnak méhiben,
Meghiuladnom az ő titkos rekesziben.
Mert most csak hallgatnék békével a földben,
Hol minden nemzetek¹ vadnak csendességben.

Oh mely állhatatlan világ adománya,
Mint tavasszal fokot patakok ásványa,²
Vagy kicsépeltetett buzának polyvája,
Mellyet ha ki béfal, megsérzik a szája.

Mert mint a madarász megfojtó urkokot
Csalárdul elhányván, megfog madarakot,
Vagy halász étellel megrakott horgokat
Vizben vetvén, kiránt együgyű halakot.

Igy szokott emberrel csalárd világ bálni,
Külső színnel teező jókat mutogatni;
De nem engedi azt egészen elnyelni,
Mert méreg a végin s torkában kezd folyni.

¹ Értsd: nemzetek.

² Ásott helye, medre. Melius Péter bibliájában *ásován* kút: ásott kút.

Azután az 5—9-dik elegia alján lapokon keresztül folytatja a hasonló búbánatos kesergést.

Mért kell valakinek életit kívánni,
Születése napját vigan innepelni.
Méltóbb dolog volna maga sorsán sirni,
Hogy mégh él, nyomorog, azon panasználni.

Mért kell a holtakat annyira jajgatni,
Szomorú gyászokkal őket óhajtani?
Mert jobb volna véllek együtt mind meghalni.
Hagyjunk békét, nem kell már őket félteni.

Mi pedig, a kik meghmaradtunk életben,
Eshetünk halálnál nehezeb inségben.
Oly sorsot érhetünk egy fertály időben:
Meghasad a szívünk keserűségünkben.

Mi haszna éltünket annyira félteni,
Halál gyilkos kezit nagy félve kerülni?
Ha mind holtig így kell sokaknak kinlódni:
Job egyszer meghalni s osztán megnyugodni.

Keregdéd e világ, nincs itt bátor állás:
Ha szüntelen forog, nem lehet nyugovás.
Most örömmel mulacz, majd talál kárvallás,
Mert itt bizonytalan az estveli szállás.

A hold alatt levő minden országokra,
Mellyek napkeletre néznek s napnyugotra,
Ilyen változó sors jutott lakosira:
Nem tuggya senki is, mit ér más órára.

Haszonra való nincs semmi e föld hátán;
Csak lélek gyötrelme, mit az ember kíván.
Ambátor mely szépnek tessék is, ez után
Valami földből lett, elvész, higyed nyilván.

Ne kapdoss hát semmit világ adományán,
Mert nincs maradásod ennek vad pusztáján.
Cseréld (fel) ezeket Egek palotáján:
Szolgálatod bére nem leszen ott héján.

Búbánat világon szárnyon jár és repül.
Nyomorúság, inség ezekkel együtt ül.
Kesereg, sir gyakran az ember egyedül:
Életiben neki ez vagyon érdemül.

Meg kell annak lenni, a mit Isten végez.
Jó-e, vagy ártalmas, arról te nem tehecz.
Bizony az egekre könyves szemmel nézhecz.
Mit Isten ád, annál egyebet nem vehecz.

Vajha az vak ember szemit felnyitáná
S világ csalárdságát okoson fontolná:
Haszontalanságát nyilván tapasztalná,
Boldogtalan sorsát méltán fájlalhatná.

Hogy egy kis változó, puha dicsőségért,
Egy óráig tartó kis gyönyörűségért,
Mennyi munkát teszen s mint fárad ezekért,
S még his méltatlan bért nyer szolgálatjáért.

Nem élet a miénk, kit mi annak hívunk,
S a mellyet annyira féltünk s takargatunk.
Hanem bokros búkkal fogyató halálunk.
Lelkünket kínozó kegyetlen hóhérunk!

Ne várj nyugodalmat azért e világban;
Bujdosás völgye ez, forgasz itt sok gondban:
Hanem mikor meghalsz, tested koporsóban
Megnyughatik s lelked boldog menyországban.

Nagy keserűségiben írta Cserei Mihály életinek hetven harmadik esztendejében. 1740. esztendőben.

VI.

További keserű panaszait újabb elegiában folytatja.

A sok kín, betegség, inség, nyomorúság,
Fájdalom, gyöttelelem, bánat, háborúság,
Kárvallás, tűz, fegyver, bú és szomorúság:
Csak ez volt én részem, — fárcság és rabság.

Tellyes életemben jó napot nem láttam¹;
Sőt még órám sem volt, kin bút nem kostoltam.
Órám és esztendőm eltölt, elbágyadtam;
Rosz, hitván világot éppen megutáltam.

Job volna sokaknak soha nem születni,
Vagy ha már született, mingyárást meghalni.
Mi haszna embernek itt sokáig élni,
Ez bujdosás völgyin holtig kesergeni?

Ez világ minékünk nem örökös hazánk,
S ha jól meghtekinted, csak mostoha anyánk.
Nem lágy tépett kender, hol bátran nyughatnánk,
Mert minden óránként érkezik nyavalyánk.

¹ Itt a költő ellenmond előbbi próza-nyilatkozatainak: „A kik addig állapotban házamat gyakran látogatták“ stb. „De trist. lib. I.“ 3. elegiánál.

Megh kell annak halni s koporsóban lépni,
A ki e világon nem akar bánkódni.
Mert ha e föld hátán tovább kíván élni,
Szenvedéshez szükségh magát készíteni.

Sír a gyermek, mikor világra születik,
Mert még akkor érzi, hogy miért tartatik.
Bátorságos helyre el nem rejtezhetik,
Mert a kolcs lyukán is a bú beférkezik.

Boldogságot két helyt senki is nem vehet,
E világon avagy a másikon lelhet.
Nekem e rossz világ abban részt még nem tett:
Várom az Istentől, mellyet elkészített.¹

Végh lesz mindenekben, végh lesz halálomban,
Végh lesz életemben, végh lesz kínaimban.
Végh lesz bánatimban, végh lesz gondaimban,
Végh lesz talán egyszer nyomorúságimban.

VII.

A *De Ponto* liber IV. Elegia IIII-nél (Ad Sex. Pompeium) Cserei föl-
jegyzí a lapszélre:

Mikor a lelkem kegyes fiam megházasodván, elment a házamtól in
Ao. 1740. 25 Juliú, nagy keserúségemben akkor írtam ezeket a Szomorú
Verseket.²

Imhol mire juték, midón jót reméltem,
Mikoron a parthoz szintén közelgettem,
Ez mély örvényekben véletlenül estem,
Inségek tavában torkig bémerültem.

Job lett volna nékem napfényt is nem látnom,
Tenger habjai közt avagy elborulnom,
Mintsem e keserves napokra virradnom,
Gyámoltalanságra vénségemben jutnom.

Hová legyek én már, egyedül maradtam;
Kegyes, jámbor, édes fiamtól elváltam.
Sok féle inségnek czélul támasztattam,
Keserúségemben éppen elbágyadtam.

Nem remélhetek már boldog állapotot,
Minden segítségtől Isten mert megfosztott;
Elviselhetetlen terhet reám osztott,
Én veszedelmimre tágos kapút nyitott.

¹ E versszak a Thökölyről 1709 táján írt virágének 29-dik strophája. A 2-dik sor jobb ottan: Ez világon ha nem, a másikon lelhet.

² Elegiának ezt lehetne közös czímül adni: Szomorú versek.

Az én szemeimnek szép világossága,
 Öreg h ősz fejemnek segítő istápjja,
 Lelkem, fiam, búmban egy vigasztalója,
 Te valál szívemnek kedves orvoslója.

Eltávozáll tőlem igen messze földre,
 Egyedül maradék én nagy szenvedésre.
 Nincs senki, szememet vessem valakire;¹
 Hanem könnyvezéssel nézek az Egekre.

Ha Isten így akart engemet megvérti,
 Az én bűneimért meghkeserítteni,
 Tudom, hogy nem szabad Istennel perleni:
 Csak lehajtott fővel békével kell túrti.

Vagyon Isten menyben: ő szent felségítől
 Függnek minden dolgok nagy bölcseségítől.
 Ezek is jöttek rám szent kezeitől,
 Meghszabadít egyszer minden inségektől.

Édes lelkem fiam, testedben, lelkedben,
 Minden lelki, testi jókkal életedben,
 Álgyon megh az Isten jártodban, költődben!
 Azután agyon részt örök dicsőségben.

Kösse a lelket élet csomójában,
 Bő jutalmad legyen Christus halálában.
 Ő legyen tutorod ő szent árnyékában!
 Nyugoggyál csendesén drága irgalmában!

(Ezt kívánja neked felette meghkeseredett édes atyád.)

VIII.

Ily boldogító atyai áldással végzi a mostoha sorsán elkeseredett s csaknem kétségbeesett agg költő elegiáit. Emelkedett hangja siralmainak nem egy helyén a bujdosó Thökölyt gyászoló virágénekre emlékeztet. Megelégtli végre Cserei a bőven kiöntött keserves panaszokat s az Ovidius további lapjain már csak egynehány másféle följegyzést találunk.

Az imént közlött elegia után a hűtlen barátokról szóló distichont jegyzi be másodsor s egy másikat is a szerencse változásáról. A 6-ik elegiánál Brutus dicséretéhez odajegyzi e magáról való elismerést:

Certe ego sum similis naturae, qui etiam capitalis inimici mei misera-
 bilem statum viderem, impossibile est ut illi non condolesem.

A 9-ik elegia egyik oldaljegyzete azt állítja Ovidiusról, hogy mindentől megfosztották, az elmét kivéve. Cserei is azt vallja ugyanott önmagá-

¹ A XVI—XVII. század magyar költőinél nem ritka az ily merész inverzió.

ról: mindent elűztek tőle, csak az Üdvözítőben, a Jézus Krisztus érdemében való hitet nem tudták tőle elvenni.

A „*De Ponto* liber IV. elegia X.“ két sorához függeszti Ovidius hatása alatt írt utolsó versét, melyben a sorson való megnyugvását fejezi ki. Ovidius distichonja:

Tempus edax igitur, praeter nos, omnia perdet,
Cessat duritia mors quoque vita mea.

Cserei szerint:

Az idő ósága fogyatja éltünket,
Epeszti szívünket, bágyasztja lelkünket.
Mikor halál eljő, meghnyugat bennünket:
Úgy érzük el osztán mi boldog végünket.

E boldogító véggel fejezi be Cserei a „szomorú versek“ siralmas jegyzőkönyvét. Hátrább még csak Protesilaus hű feleségét dicséri meg két ízben is, mert e ritka erényű nő őt a saját elhunyt nejére emlékeztette. Azután Hero és Leander esetét meséli el oly hosszadalmas fontoskodással, mint mindenki figyelmére méltó nagy újságot.

Kanyaró Ferencz.

Megjegyzés. Kanyaró Ferencz ez év márczius hó 22-én Kolozsvártt 51 éves korában meghalt. E czikkével búcsúzik el tőle az *Erdélyi Múzeum*, melynek 1892 óta szorgalmas munkatársa volt. Kanyaró a tanár és könyvtárnok pályáját futotta s mindig inkább tanár volt, mint könyvtárnok, bár mint kutató, gyűjtő és földolgozó inkább a könyvtárnokhoz állott közelebb. Viszont szenvedelme, melyet polemikus irataiban mindig meglehetett érezni — még akkor is, mikor elfojtására törekedett — a katedra emberét jellemezte. Sokféle kérdés iránt érdeklődött és sokfélét dolgozott s az erdélyi vallástörténet kérdéseire, Erdély művelődése, irodalom-múltja s könyvtári és néprajzi emlékei és eseményei mindig kész és szívesen dolgozó íróra találtak benne. Sokfelé apróván idejét és munkáját, sokfelé dolgozott s minden folyóirat, mely reá számíthatott, meg fogja érezni, hogy egy mindig kész toll pihenni tért.

Szerk.

Levelek a rhaetiai és germaniai limes vonaláról.

I.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum csendben készül a *daciai limes* kutatására. A germaniai limes vonalán végzett munkálatok tanulmányozása hasznos előkészület erre s én nagy örömmel végzem. Az elmúlt 1909 őszén megkezdett útamról bővebb beszámolót nem küldhetek, de nemcsak kötelességem, hanem tanulságos is erről az útról és állomásairól néhány szóval megemlékezni, a mit meglátogatásuk sorrendjében teszek.

Regensburg. A „Castra Regina“ néven ismert és jelentékeny római település helyén épült a mai város. A római táborból azonban ma csak a *Porta praetoria* maradt meg, melyet befalaztak ugyan, de átjáró és látható. Így az emlékek tulnyomó része nem rendszeres ásatásokból ered. De vannak ilyenek is a város közelebbi és távolabbi környékéről. Legjelentékenyebb részét a római-kori emlékek teszik, de van jelentős őskori, népvándorláskori és egy kis közép- és újkori csoportja is. Tulajdonosuk és gondozójuk a helybeli Historischer Verein, melynek múzeum céljaira egy gótikus templomot — Ulrichs-Kirche — engedtek át. Az épület tehát nem megfelelő, de nem azok a szekrények sem, melyek 7 főtípust képviselnek. Katalogusa elfogyott s ezt csak hiányosan helyettesítik az egyes szekrényekben levő kisebb-nagyobb, de már elejétől kezdve sem valami gondosan megírt s idővel megfakult, összegyűrődött czédulák. Hozzáértő, lelkiismeretes ember szép múzeumot csinálhatna belőle. Tudományos értéke azonban így is nagy. Római-kori emlékcsoportjában a szépszámú emlékek s a nagymennyiségű *terra sigillata* és egyéb agyag-edények tűnnek ki, bár mindmégannyi ismert típus az irodalomban.

Eichstätt. Itt szintén a Historischer Verein tart fenn egy múzeumot, mely a Willibaldsburg jól megmaradt nyugati szárnyában van elhelyezve. Őskori, római és népvándorláskori csoportjai vannak egymás mellett, világos, száraz helyiségekben. Azonkívül van egy nagyszámú, de kevesebb értékű gyűjteménye a vár történetére, annak uraira vonatkozó emlékekből és ipartörténeti tárgyakból. Római-kori tárgyai a szomszédos Böhming és Pfünz táboraiból valók s a limespublikációkban közölve vannak. De másik

részük még ládákban várja az új igazgatót, mert az eddigit — egy tanárt — a nyáron áthelyezték s így ma meglehetősen gazdátlan a gyűjtemény.

Eining. Archeologiai foglalkozásom tizedik évét a *Pförring* mellett lévő castrum megnézésével ünnepeltem. Fájdalom, csak a Porta principalis dextra és sinistra látható, a többi eltakarták. A pförringi Oberlehrer szives kalauzom volt, de soha még eddig magyart nem látott és nagyon érdeklődött a mi viszonyaink iránt.

*Weissenburg in Bayern*be 1909 október 6-án alig érkeztem meg. Az eső kergetett, de kimentem a vasúti állomás mellett levő táborhoz. Részből restaurálták már, részben még most is folyik a munka. Jó volt látnom, már t. i. a mennyit látni lehet, hisz egy részét ismét betakarták, mert a múzeumban kifüggesztett és a Führerben is kiadott alaprajz hiányos. A praetorium egy *atrium Corinthiacum* alaprajzát egész világosan mutatja a valóságban; ugyanis a közepén elkerített helyen kút van s ezt három oldalról $4 \times 4 \times 4$ oszlop vette körül, melyek töve *in situ* jól látszik, de ásatója, *Kohl* gyógyszerész ezt figyelmen kívül hagyta. Pedig igen fontos hipotézisem szempontjából. Ezt a részt felmértem. A tábor leírása megjelent a Limesbizottság kiadásában s így az ásatásból származó tárgyak szintén mind ismeretesek. De csak egy részük van az itteni progimnázium egyik alagsori helyiségében elhelyezve, mert a javát Münchenben a bajor nemzeti múzeumban őrzik. Szerencsére, mert az itthagyt tárgyak a sötét és nedves helyiségekben penészednek, rozsdásodnak, mindenképpen romlanak. Van még a múzeumnak néhány domborúműves köemlékből álló, egészen jelentéktelen kis középkori csoportja is.

Weissenburg óta még *Weiltingen*ben láttam szép limest és *Klein-Deinbach*nál az erdőben egy kisebbrendű tábor maradványait. A kiásott rész, gondatlanságuk miatt megint csak betakaródott s ezt annál jobban kell sajnálni, mert az ásatás eredményét nem adták közre. A rhaetiai limes végére értem és hiában kerestem a germaniai limes csatlakozását *Lorch*nál. 1829-ben felvett térképek mutatják ugyan, de már 1895-ben *Steimle* sem tudta biztosan megkapni s én is csak úgy körül-belül. Remélem, hogy a porosz területen szerencsésebb leszek, mert ott nagyobb gondot fordítottak a fentartására. Württemberg szegény és politikailag is gyengébb, mint Bajor- és Poroszország, csak nem ezért hanyagolta el a *Limes-bizottság*? Vagy három főtáborra ki van ásatva, pedig itt legalább egyelőre már nem ásatnak tovább.

*Welzheim*ba érve, mivel térképem mellett mindig kérdezősködöm is, sikerült késő délután az itteni evangélikus tanító személyében ráakadnom a limes-bizottság helyi ügynökére, ki az ásatások vezetésében tevékeny részt vett. Husz éve lakik itt, a halmokat is jól ismeri, igen szeretetreméltó ember, ki azonnal szivesen bocsátotta rendelkezésemre ismereteit. Hála Istennek, az elméleteit nagy részben tudtam már otthon, ellenben azzal, hogy reggel 8 órától délután 5 óráig az egész vidéket összejárta velem, igen lekötele-

zett. Igaz, hogy valamennyi ásatásnak már csak a helyét mutathatta meg, a mit én is fölismerhettem volna, mert a föltárt helyeket újra betakarták vagy magától elegendő volt, de egy igen fontos részt meg tudott mutatni: a limes vonalát az erdőben. Megbizonyosodtam arról, hogy magamban is jó helyen jártam, mert a mezőn ugyanazon a vonalon mentünk végig, melyen térképeim útbaigazítása után magam is bandukoltam. Az erdő a várostól északra, tehát ott terül el, hová eredeti programom szerint mennem kellett volna. Mivel vele találkoztam, útitervemet megváltoztatván, tovább időztem ott. Érdekes volt, mert sikerült biztosan megállapítanom, hogy Lorchtól kezdve csak egy kicsit tévedtem, egy pár métert.

Schol sem olvastam a germaniai és rhaetiai limes között levő egyetlen, de jellemző különbségről, hogy t. i. míg amaz rakott fal, emez földtöltés. Mikor tehát Klein-Deinbach táborát Lorch mellett, hol a limes északra fordul, elértem, csak annyit tudtam biztosan, hogy itt már nem azt, hanem más fogok találni, mint eddig. De hogy mit, azt csak kombináltam. Nevezetesen *Pfahlgraben* lévén, sánczra gondoltam s meg is találtam a sánczot Lorchtól jó északra, Pfahlbronn irányában; Lorch mellett ugyanis megnyugodtam Steimle őrnagy tudósításában, hogy ott ők sem tudják biztosan, csak nagyjában. Mentem is a sánczban egész vígan, a meddig lehetett és a meddig a sáncz tartott s néztem a sáncznak a római birodalom felé eső oldalán azt a kövezett, de már teljesen elhagyott, fűbenőtte utat, mely éppen olyan széles, mint az, melyet Porolissumban föltárattam. Megmértem, római út volt, tudom tehát azt is, hogy a mit *Torma* Károly limesnek mondott Porolissumban, az limes is. Majd ha átvágjuk, kitudódik, hogy a rhaeticus vagy a germanicus limeshez hasonló-e? Württembergben nem olyan feliratok jelölik a limes vonalát, mint Bajorországban. Ma láttam az első ilyen táblácskát. Örvendek, hogy megbizonyosodtam mindezekről, meg hogy az utóbbi napok alatt is a helyes úton jártam. Egy kis tévedésem mentsége az legyen, hogy ma egyszer a tanító is eltévedt, pedig ő itt itthon van.

A tanító újságolja, hogy Württembergben minden tábor be van földve, csak Cannstatt, Köngen és Rottweil táborai nincsenek. Ezek azonban egészen kívül esnek a limes-vonalon s bár weissenburgi esetem buzdít, nem tudom még, vajjon letérjek-e értük vagy a véletlenre bízom, hogy megláthatom-e? Ha limes-útam végén a hó még le nem esett, felkeresem e helyeket.

Október 25-én *Langgöns*ből *Butzbach*ba érkezve, tovább indultam, mert az idő már nagyon kezdett gomolyogni, kivált a magas hegyek között; 500 méteren felül vagyok a tenger színe felett. Érdekesen lepett meg, hogy *Langgöns* határában a limes három tagozású, a miről nem olvastam, legalább nem emlékszem, hogy olvastam volna valamit. A *Commissio* leírásaiban a limesről eddig csak a táborok leírásával kapcsolatban ejtettek szót, *Téglás Gábor* pedig, úgy látszik, csak nagyon keveset írt saját tapasztalatból. Valószínű, hogy írtak már róla, de mindenesetre örvendek, hogy én is láttam.

Egyébként a limes egyfolytában 12 km-nél hosszabb vonalon szépen megvan, néhol két méternél is magasabb. A táborok itt ki sem ásattak, csak megállapították területüket s részben ismét betömték a hányásokat.

Saalburg pompás hely. Reggel 9 órától délután 5 óráig alaposan megnéztem. Megvettem leírását; 20 márka, de megéri. *Emlékkül* nem adják. *Saalburg* egyébként nem lepett meg; ennyit vártam tőle; egy emberélet munkája s jó munka. Jó volt előre képet alkotnom róla, mert különben egyik ámulatból a másikba estem volna s nem tudtam volna alaposan megnézni. Nagyon praktikus, világos, levegős múzeumi szekrényei vannak. A közönséges agyagedényeket is élvezni lehet bennük. Pontos vázlatot csináltam róluk. Tárgyai között semmi ismeretlen vagy meglepő. Mivel porolissumi agyagszobrocskám párját még nem találtam mind valószínűbbé válik föltevésém, hogy az görög eredetű; az is megnyugtató, hogy a praetorium-ház-vonatkozások is mind jobban igazolódnak. E biztató igazolások alapján megkoczkáztatok egy föltevést. Nevezetesen a limestől a barbárok földje felé 6—7 m. távolságra volt valami sövény-féle alkotmány. Ez bizonyos, sőt ez a sövény meg volt a Neckar-vonalán is, a hol sem töltés, sem fal nem mutatható ki. A limes-töltés és a sövény közti 6—7 m. sáv, föltevésém szerint, a birodalom pomoeriuma. A Romulus-Remus-monc ilyesmit mond.

Saalburgban II. Vilmos császár kívánságára restaurálták az egész tábor. Itt igazán nem sajnálták a pénzt, melynek illetén felhasználása azonban nemcsak tudományos, hanem finanziaális szempontból is hasznosnak bizonyult. Legalább százezer ember látogatja évenként és ezzel azt hiszem eleget mondtam. A tábor restaurált épületeiben vannak elsősorban a táborból, továbbá néhány más táborból kikerült tárgyak. Az egykori *quaestorium* ma az iroda és posta helyiségéül szolgál; a *horreum* a *Saalburg*-, a *praetorium* helyiségei a limesmúzeum számára jók. A kiállítás gondos, szekrényei igen praktikusak, de drágák is lehetnek. A benne levő tárgyak a limesbizottság kiadványai, illetőleg Jacobinak a *Saalburg*ról írott két kötetes munkája révén ismeretesekek. Ezenkívül a Niederbieber táborának régebbi ásatásából kikerült s régebben a neuwiedi herczeg és az ottani gimnázium gyűjteményében volt tárgyak is ide kerültek, mindenesetre igen helyesen.

Itt bizony igen rossz idők járnak; többször esik, mint kívánnám s többször nagy köd van. Az itt őrzött hivatalos térkép Hunzelen túl már nem tudja a limest jelölni. Butzbachtól eddig a limesből vagy 20 km-t igen pompás fentartásban láttam s láttam *Friedberg* kicsiny, de értékes múzeumát, Capersburgot és a most leírt helyeket. Sok helyen a limesből egy-egy napi járóföldön is alig látszott valami s igazuk van azoknak, kik a Kipfenbergig menő vonalat nézik meg a rhaetiaiból s az ittenit a germaniaiból, bár az Arnsburg-Butzbach közti rész igen sajátságos és érdekes.

Neuwiedben végére értem feladatomban első, nehezebb részének: beutaz-

tam a germaniai és rhaetiai limes vonalát. Nem értem ide az u. n. Neckar-vonalat, melynek beutazása tökéletesen felesleges lett volna, még ha telik is az időből. Ez utóbbi limes-vonal ugyanis pusztán olyan palánkból (palissade) áll, a milyen a fővonallal párhuzamosan is haladt s melynek nyomai ez utóbbi helyen is csak gondosabb kutatással állapíthatók meg. A Neckar-vonal sűrűn meg volt rakva táborokkal is. Részben személyesen tapasztaltam, részben pedig *Kircher* Gusztáv welzheimi tanító úrtól a limes-bizottság egyik tevékeny alkalmazottjától tudtam meg, hogy egyetlen egyet sem lehet látni, mert ismét valamennyit betakarták.

Az időjárás kényszerített arra, hogy a fővonálnak Genzenhausentől nyugatra, illetőleg délnyugatra az Altmühl és Sulzbach folyók közé eső mintegy 20 km. hosszú részét elhagyám. Ezen a vonalon feküdt a dambachi tábor is, melyet már a múlt század derekán feltártak. A limes-bizottság megbízásából *Kohl* gyógyszerész ásatta 1892-ben, folytatták azután is, de teljesen felásni a rajta levő vashámor miatt sohasem lehetett. Most már a felásott részeket ismét betömték és közlésekor *Papp* tábornok is egészen a *Kohl*-féle jegyzetekre volt utalva. Tekintve, hogy a rhaetiai limes a maga egészében egységes, ezen a részen semmi különöset sem nyújthatott volna. Mindent megfontolva, elszántam magam, nem vártam az időjárás helyreállítását tétlenül, hanem közben egy pár múzeumot megnézve, az idő javulásával Ruffenhofennél folytatom útamat. Ez a 20 kmnyi út körülbelül kilenczedrészre a rhaetiai s huszonnyolczadrészre az egész németországi limes fővonalának. Ennek daczára túlzás nélkül mondhatom, hogy a németországi limes vonalát beutaztam.

Ezután azok a múzeumok következnek, melyekben a limes-kutatásból származó tárgyak vannak, azután pedig a teljes irodalom tanulmányozása.

Tanulmányoztam a limes-bizottság által kiadott tábor-leírásokat s azokból útamban jól használt bő kivonatokat csináltam. Útamba eső vagy kis kitéréssel megtekinthető múzeumokat is felkerestem. Így Regensburg, Eichstätt, Weissenburg, Aalen, Schwäbisch-Gmünd, Hall, Heilbronn, Miltenberg, Aschaffenburg, Hanau, Friedberg és mindenekfelett Saalburg muzeumát. A legutóbbi kivételével valamennyi kisebb-nagyobb (de inkább kisebb) szabású vidéki múzeum. Több okom van örvendeni, hogy e látogatást nem hagytam későbbre. Első sorban az, hogy télen egyiket sem lehetett volna látni, mivel télen be vannak zárva. Másodsorban örömmel láttam, hogy a mi vidéki múzeumaink fejlesztése és gyűjtési körének megállapítása, a gyűjtendő anyag természetének meghatározása tekintetében itt is az az elv uralkodik — s jelentékeny részben keresztül is vitték — melyet dr. *Pósta* Béla előadásaiból ismertem. Kiegészítésül meg kell még látogatnom Köln, Bonn, Trier, Koblenz, Mainz, Wiesbaden, Frankfurt, Darmstadt, Worms, Mannheim, Heidelberg, Speyer, Strassburg, Karlsruhe, Stuttgart, München és Nürnberg gyűjteményeit s azután Berlin gyűjteményeit és az irodalom tanulmánya következnek.

Dr. Buday Árpád.

Döbrentei Gábor levelei Sipos Pálhoz.

(1815—1816.)

Az alább közölt hat levelet Döbrentei Gábor írta Sipos Pálhoz. Tartalmilag a levelek nem jelentenek újabb avagy az eddigiekkel ellentétben álló adalékot sem Döbrentei, sem Sipos pályájának megismerésére. De ezek is megerősítik, hogy Döbrentei szerkesztői tevékenysége mennyi fáradozás árán válhatott olyan országos eredményűvé, a milyennek a kortársak s mi is valljuk. Egymaga volt szerkesztő és író, kiadó és közvetítő. Ezenkívül még magának kellett gondoskodnia megfelelő cenzorról is. Döbrentei leveleinek szíves és méltányló hangja pedig igazolja többek között Kazinczy dicséretét, a ki tudvalevőleg Siposról s tudományáról mindig a legnagyobb elismeréssel emlékezik meg. Sajátságos, hogy Sipost, ki az akkori teológiai filozófiának a két magyar hazában egyik legismertebb tekintélye volt, az egyháztörténelem teljesen elfeledte.

I.

Tisztelt Barátom,

A Muzéum¹ II-dik füzete Pesten megjelent. Mindennap várom ide a' nyomtatványokat. Mihelyt alkalmatoságom lesz, azonnal küldeni fogom a' ti tájakokra menőket. Erkölc-Szabadság-darabodat benne fogod találni,² Psychét pedig a' III-dik füzet számára a múlt héten írtam-le.³

Im itt 15 nyomtatvány Kovachich Planumából.⁴ Oszd-ki azoknak, kiknek jónak látod. Nem hiszem, hogy e' munka sikeres legyen, de planizálni jó volt. A' mi Hazáink alusznak.

Patakym⁵ halálát eddig tudod. Nagy csapás volt ez B. Wesselényire⁶ 's rám nézve. Benne a' nemzet is vesztett. A' mit ő akart fordítani a' Muzéum számára, nevében én fordítottam.

Igaz-é, hogy filozofiai munkáidat Kazinczy adja-ki. — A' Muzéum

¹ A kiadásában 1813 végén megindult Erdélyi Muzéum.

² Rövid vers, a füzet 48—40. lapján.

³ Meg is jelent benne, a 133. lapon.

⁴ A két Kovachich valamelyikének ismeretlen munkája.

⁵ Az 1815 januárius 25-én Kolozsvártt korán elhunyt Pataki Mózes.

⁶ Ij. Báró Wesselényi Miklós, kinek nevelője volt.

recensense Szacs vay.¹ Örömet tanulok a' nálam többet tudótól, köszönettel veszem intéseit, de az ő recenzióján sajnálkoznom kell. Ő azt mondja, hogy Kisfaludy az a mi Horatius, 's int hogy Anekdotákat rakjak belé!

A' jövő nyáron ölelni foglak. Látni fogod velem talán B. Wesselényi Miklóst is. Tisztelek 's öllelek

Kolozsvár Martz. 6. d. 1815.

Hű barátod

Döbrenței Gábor.

Külczíme: Tiszteletes tudós Sipos Pál reformatus pap urnak Tordos.

II.

Nagy érdemű Barátom,

Küldöm az Erdélyi Muzéumnak II-dik fűzetjét, egyik nyomtatvány számmodra, a' más kettő Solymosra² megyen.

Annyi sok irni valójim volnának, de lehetetlen, hogy sokat irjak. Gondolhatod, hogy a' sok küldözés, pakkolás elfoglal. A' jövő nyáron ölelni foglak, akkor sokat beszéljünk.

Élj boldogul. — Más két darabod a III. fűzetben áll, már elküldve. Nevedet kitevém.

Élj boldogul, még egyszer, te nemes szép lelkű férjfiu.

Kolozsvár Ápr. 14-d. 1815.

Hív barátod

Döbrenței Gábor m. k.

A nyomtatásbeli hibákat jobbitsd. Helmeczy nem igen ügyelt.

III.

Szeretett Barátom,

Annak, hogy Váczárol³ megérkeztem, ma egy hete. De G. Gyulai István beteg lévén, a' mult héten háromszor oda kellett mennem tanítványbarátommal. Ma is mingyárt indulok 's holnap délelőtt jövök haza.

Holnaputánra⁴ édes jó Barátom, ebédre invitállak. Híva lesz Zejk Miklós, Naláczai István, Keresztes, Kerekes, Tielsch.⁵ Tedd meg ez örömmömet, 's napom társaságodban 's a' többiekében a' napoknak kedvesebbjei közé fog tartozni.

Elvárlak. Addig is öllelek. Kazinczytól tegnapelőtt vettem levelet, melyben Téged ölel.

Vagyok nem aesthetikus, hanem solidus philosophus barátod

Dédács, szept. 11-d. 1815.

Döbrenței Gábor m. k.

IV.

Kolozsvár, Dec. 5-d. 1815.

Szeretett Barátom!

E czédulácskából látni fogod, hogy pénzed Kazinczyhoz el van küldve. Nekem már írt, hogy kapta a Wechselt, talán eddig neked is. Innen látod

¹ Az 1815-ben elhunyt Szatsvai Sándor.

² A gróf Kuunokhoz.

³ Vácza (Alvácza) község Zaránd, ma Hunyad megyében van.

⁴ Dédács Tordoshoz 8 km. távolságra van.

⁵ Zejk Miklós enyedi tanár, Keresztes István és Kerekes Ábel szászvárosi tanár, Tielsch medgyesi ág. ev. pap volt.

mennyi pénzed van még nálam, melyet Szathmárytól, ha majd lemegyen, küldeni fogok.

Utóbb küldött árkusaid is már Szilágyinál¹ vagynak. Azt mondá írni fog. Theologiáért pápistának mond, annak Tanácsos Kenderessy² is, ki munkádra reflexiókat írt.

Zsombori emlékére írt versedben nem egyezem prozodiáddal.³ Szabad-e változtatnom? Filozofiai lélekkel írt versedet látni fogod nyomtatva.

A IV. füzet December végére készen lesz. B. Naláczy Istvánt barátságosan tisztelem. Psyched folytatása a IV. füzetre ki van küldve.

A Mondolatra jött feleletet láttad-é? Ez nem fog annyira tetszeni, mert a Magyar Literatura szemetjeit, melyeket ez kimutat, még kevesen ismerik. A Mondolat, arlequinade lévén, tetszik.

Élj boldogul, szívemnek szeretett barátja.

Mindenkori hived

Döbrentei Gábor m. k.

V.

Szeretett Barátom,

Barátságos leveledet nagy örömmel olvastam. Örvendek az idő közeledtének, melyben ismét veled lehetek s a mint újra reményem van, Kazinczyval együtt megyek Hozzád.

Prof. Szilágyi most azt mondá, hogy neki az *Imprimatur* adásra hatalma nincsen. Bár mingyárt eleinte mondta volna. A jövő vasárnap által fogja adni kéziratodat a Consistoriumnak s ott rendelnek ki Imprimaturt adót. A ref. püspök Bodolát⁴ épen ma iktatták bé püspökségébe vagy inkább csak hivatalába. Tegnap előtt szólottam vele Munkád iránt, azt mondá, hogy ő az új Filozofiában jártas nem lévén, általnézését magára vállalni nehezen fogja. Mit tegyek? Adj rendelést.

Mire e levél kezedbe megyen, akkorra kapni fogod a Múzeum IV-dik füzetiét is, melyet provincialis comissarius Czirjék Ur vitt le magával Kerekes Ábelhez.

Cserey Farkas a tegnapi s mai napot itt töltötte s nagyobb részént nálam. Örömeimet képzelheted. Imént mene el tőlem 8 órakor. Most tiz, még nem vacsoráltam. Ládd milyen a városi ember. 8-tól mostig Múzeumot pakkoltam Enyedre s Zarándba, Szászvárosra, Debreczenbe, hova mind holnap lesz alkalmatosságom.

Kolozsvár, April 26-d. 1816.

Szivből ölel, tisztelő, szerető

Döbrenteid m. k.

VI.

Szeretett Barátom,

Kisfaludy a maga Drámájából hozzám 130 példányt küldött. Ime ezt számodra hoztam-le, de tegnap elfelejtettem általadni. Ára 4 Rfirt. Majd Juliusban eligazítjuk.

¹ Szilágyi Ferencz kolozsvári tanár.

² Id. Kenderesi Mihály hunyadmegyei író.

³ A Zsombori József gyulafehérvári tanár emlékezetére írt e verse az Erdélyi Múzeum V. füzeté 127—128. lapjain olvasható.

⁴ Zágoni Bodola János, kít az elmúlt évben választottak püspökké.

Innét Nagy Ferencznek egy levelét is küldöm, melyet három héttel ezelőtt véletlenül kaptam. Tudod, hogy Kolozsvárott a Holt körül, még betegségében elvoltam foglalva, s felejtém küldeni.

M.-Németi, Jun. 7-d. 1816.

Öllelek közel a távolságban.

Döbrenteid.

*

A címzés mind a hat levelen teljesen ugyanaz. Valamennyi Szászvároson özv. *Lészay* Lászlóné úrnő tulajdonában van, *Lészay* Dániel szászvárosi orvos írataiból. Ezek között két testes kötetet kitevő levélgyűjtemény van, az egyik kötet, úgy látszik, Sipos Pálé, a másik *Lészay* Dánielé lehetett. Legalább azok a levelek, melyek címmel is el vannak látva, erre mutatnak.

A levelek eredetiek vagy kivonatos másolatok. A másolt levelek írója túlnyomóan *Kazinczy* Ferencz. De van egy pár eredeti levél *Kazinczy*tól, *Helmeiczitől*, *Szász Károlytól*, báró *Naláczy Józseftől* és *Istvántól*, *Aranka Györgytől* és másoktól.

E két levélgyűjtemény keletkezése valószínűleg a következő. *Lészay* Dániel a szászvárosi református kollégiumnak egy ideig tanítója, majd gondnoka volt hosszas időn keresztül. Sipos Pál, ki előbb Sárospatakon volt tanár, ismeretséget és barátságot kötött *Kazinczy*val s midőn a XIX. század elején Tordosra jött papnak, a tudományáról híres és nagytekintélyű *Lészay*val. Így *Lészay* *Kazinczy*val is barátságba jutott Sipos útján, a mi *Kazinczy* erdélyi útja alkalmával csak fokozódott.

A Siposhoz írott leveleket Sipos halála után hí barátja, *Lészay* gyűjtötte össze. Van ugyanis ebben a kötetben több olyan levél, melyben Sipos barátjai és ismerősei azt kérdezzetik, van-e birtokukban valamely Siposra vonatkozó emlék?

Dr. Kristóf György.

APRÓ KÖZLEMÉNYEK

Britannus János nagyváradai rektor 1261–1328 közti emléke.

A váradai káptalan történetét *Kereszturi* József Alajos írta meg ily című munkájában: „Compendiaria descriptio foundationis ac vicissitudinum episcopatus et capituli M. Varadiensis.“ (M. Varadini, 1806) és különösen a nagyváradai püspökök sorával ismertettek meg *Pray* György „Specimen hierarchiae“ II. k. 87—201. és *Gánóczy* Antal „Episcopi Varadinenses fide diplomatum concinnati“ cz. művében (Viennae, 1776.) De az említett munkák egyikében sem leljük Britannus Jánosnak, a ki „Ecclesiae Varadiensis rector“-ának neveztetett, említését. Emlékét mindazáltal fentartva látjuk egy ily című munkában: „Vironum illustrium ex ordine Eremitarum Divi Augustini elogia cum singulorum expressis ad vivum iconibus, auctore F. Cornelio Curtio, eiusdem ordinis historiographo et diffinitore generali.“ Antverpiae apud Johannem Cnobbarum 1636, negyedrétkben. E munkának 129. lapján találhatik anconai Triumphus Ágostonnak életrajza (a ki 1243-ban született, 1328 április 2-ikán Nápolyban meghalt és az említett szerzetnek prior generalisa volt) és a 137. lapon előszámíttatván Triumphus Ágostonnak munkái, azok között a következőt is leljük: „Decretalem firmiter de summa Trinitate et fide catholica explanavit rogante Johanne Britanno viro illustri et ecclesiae Varadiensis rectore“ esztendőszám nélkül.

Ezen Britannus János (hihetőleg angolfi) nagyváradai kanonok, nem pedig odavaló püspök lehetett, mert 1261-től kezdve (akkor kezdette t. i. most említett Triumphus Ágoston papi pályáját) 1328-ig, mely esztendőben meghalt nem találhatik Britannus János nevű nagyváradai püspök, ha csak ezen név alatt nem akarjuk érteni Ivánka Jánost, a ki 1318-tól 1329-ig nagyváradai püspök vala, mely esetben a magyarhoni Ivánka-családnak angol eredetűnek kéne lenni.

Vélekedésem szerint lehetett ezen Britannus János azon nagyváradai kanonok, a ki a nagyváradai káptalannak egy 1298-beli oklevelében (említett *Kereszturi* I. k. 141. l.) Johannes Cantor Canonicus név alatt jelenik meg. (Sajátkezű, *Miscellanea* cz. gyűjt. XXI. kötetében, Erdélyi N. Múzeum levéltára.)

Gr. Kemény József.

Megjegyzés. Most, hogy immár az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára elkészült gróf Kemény József kéziratai rendezésével, alkalomadtán e helyen közöljük azokat az apróbb kiadatlan czikkeit és följegyzéseit, melyek még ma — halála után 55 esztendő múltán — is sok használható adatot tárnak fel és avult irályuk mellett is érdekesek és tartalmasak. Szerk.

A krivádiai őrtorony — középkori.

Hunyadvármegye Magyarország egyik legérdeesebb vármegyéje. Mindenki megtalálja itt érdeklődésének tárgyát. A túristát gyönyörködteti a Hátszeg szép medenczéje s megmászhatja hazánk legmagasabb hegységeinek kettejét: a Retyezátot és a Páringot. Az etnografus az itteni oláh-ságban tanulmányozhat bőségesen. A természetvizsgáló is sok érdekeseget talál. A Zsilvölgy szén-, Gyalár vas-, Brád—Nagyág arany-bányászata; Vajdahunyad, Kudsir vaskohászata a bányászt és kohászt részesíti elsőrangú tanulmányban. Míg a hazánk történeti múltja és kulturája iránt érdeklődő a legősibb kortól napjainkig talál e megyében bőséges anyagot. Hisz itt vannak a rómaiak Dáctiája fővárosának: Ulpia-Trajanának (Sarmizegethusa) romjai; az Árpádok korából több templom; a középkor oligarcháinak számos porladozó vasfészke, köztük a legszebb csúcsíves profán-építményünk: Hunyadi János vajdahunyadi várkastélya s az erdélyi fejedelmek nem egy jelentékeny építménye.

Bizonyára mindenkinek feltűnt, a ki Piskiről Petrozsényba igyekezett, Krivádia állomásán túl az a rom, melyet a pálya nagy ívben megkerül s mely egy dombot koronázva, komoran néz lőrésével a XIX. század prűszkölő közlekedési eszközére s a különben is szép táj képének festőiségét csak emeli.

Neokomkorú mészke alkotja már itt a hegyeket, mely mészkebe mély, szűk mederben rohan tovább a Sztrigy vize. A függélyes falat alkotó bal part egyik emelkedettebb helyén áll a torony. Alaprajza kerek, belső átmérője 12 méter; helyben fejtett alaktalan termésköböl rakott fala 1·5 m. vastag és 3·5 m. magas. A falban, a fal vastagsága irányában kerek, a fal hosszában pedig négyszögű gerendák voltak beépítve, ma csak helyük van meg. Északi részében van a bejárás, ezentúl pedig a nyugati és déli részen félkörben hat, befelé kitáguló lőrés van. Az építmény belsejében, 3 m. magasságban a fal vékonyabb, mellvédet formál, úgy hogy belül köröskörül járni lehet, míg kívül e magasságban a karzat tartó gerendáinak lyukai láthatók. A mellvéd a keleti oldalon megszakad s itt lehetett az az ajtó, melyen át a külső karzatra kijártak.

A krivádiai őrtorony csinos képét és pontos méretű alaprajzát, megátmetszetét *Szinte* Gábor közölte az „Archaeologiai Értesítő“ 1894. évi. 113. lapján. Legelőször 1847-ben Neugebauer Károly régiségbúvár ismertette s őt követve Téglás Gáborig mindenki *római építménynek* mondja.¹ Véleményem szerint leirói azonban *nem vették figyelembe, hogy itt a középkorban is jelentékeny kultúra volt* s ezért építés módja, *lőrésai* és őregtoronyszerűsége miatt én *középkorinak* nézem. Hogy itt a közelében

¹ Rómainak nevezi pl. *Kuzsinszky* Bálint az u. n. Milleniumi történet I. k. CLXXV. lapján és legújabbán *Téglás* Gábor *Hunyadvármegye története* I. k. 158–162. l.

vitt a római út, *még nem* bizonyítja *római* koruságát. A római utat védő castellumok négyszögűek, jóval nagyobbak s mint az természetes: közvetlenül az út mellett vannak, akárcsak manapság az útkaparók házai. Valószínűbb ennél, hogy tán Hunyadi János korában a Vulkán-szoroson át betörő törökök megfigyelésére épült e torony, hiszen tudvalevőleg Hunyadi János 1455-ben a Vulkán-szorosban a betörő törököt megverte, tovább jönni nem engedte. Mert védelmi célból jelentéktelen e torony: aránylag kicsiny, kevés ember fér el benne.

Halaváts Gyula.

Pályázat a Kovács Sámuel-pályadíjra.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület pályázatot hirdet *magyar történelmi tárgyú balladára* vagy *kisebb költői elbeszélésre*. Jutalma néhai Kovács Sámuel dési református lelkész 2000 korona alapítványának egy évi kamata.

Idegen kézzel vagy gépen írt, egybefűzött vagy kötött pályaművek jelíges levéllel ellátva 1910 május 25-ig az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkárához Kolozsvárra (Egyetemi Könyvtár) küldendők.

Az egyesület bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztálya három tagjának bírálata alapján a pályadíj a legjobb s magában is irodalmi értékű pályaműnek az alapító rendelkezése szerint Sámuel napján adatik ki.

Kolozsvár, 1910 márczius 30-án

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöksége.

A „Századok“ név- és tárgymutatója.

II.

Repertorium-irodalmunk oly szegényes, hogy valósággal esemény-számba megy, ha nagyritkán valami *névmutató* a könyvpiacon megjelenik. Hiszen elszomorító, de egyúttal megfoghatatlan tény, hogy pl. a M. Tud. Akadémia kiadványainak s kivált mutatóra szoruló oklevéltárainak, meg folyóirataink nagyrészenek nincsen repertoriuma és köztudomású, hogy e miatt íróember hónapokat pazarol el, míg valamely kérdés irodalmát összeállíthatja, vagy a míg meggyőződik, hogy kik és mit írtak már előbb róla irodalmunkban. Nagyot segít ugyan rajta a *Szinnyei-repertorium* két, illetve három kötete, ámde az csak 1873-ig, illetőleg 1880-ig terjed s attól kezdve — ha lelkiismeretes és teljességre törekvő — kénytelen lapról-lapra átnézni mindazt a tömérdek folyóiratot és lapot, mit Szinnyeinél felsorolva talál, hozzávéve még azokat is, melyek a fenti évek óta jelentek meg. Hogy ez mennyi fáradsággal jár s mily kevés embernek sikerül mindennapos dolog és sínyli is irodalmunknak minden ága. Ezért újjongva várta mindenki a *Századok* repertoriumának megjelenését, hogy a kutató munkáját legalább e régi történeti folyóiratunk használatában könnyítse meg. Megjelenése azonban nagy csalódást okozott és remélve, hogy tárgyas megjegyzéseinket a kiadó-társulat az index hátralevő köteteinél megszivleli, mi is hozzászólunk annál az elvnel fogva, hogy *több szem többet lát*, élénk kívánságunk lévén, hogy legalább a nagyhivatású munka folytatása legyen jobb a már kész első kötetnél.

Józan észszel az ember azt hinné, hogy a ki repertoriumot készít, felhasználja *legalább a hazai* hasonló műveket s elfogadja, követi mind azt, a mit bennük jónak, illetőleg olyannak talál, a mi munkája használóját a keresésben segíti, tárgya összeállításában tájékoztatja. Ámde Bányai csupán *Petrik* Géza repertoriumát és az „Egyetemes Philologiai Közlöny“ tárgymutatóját idézi, anélkül, hogy anyagának szerkesztésében vagy nyomdai beosztásában követné őket. Nem említi azonban a Magyar Történelmi Társulat kiadványainak azt a cím- és tartalomjegyzékét, melyet a társulat az 1885-iki kiállításra adott ki 1884-ig terjedő munkáiról s mely a Petrikével együtt ma is sok tekintetben nagyobb tájékozást nyújt Bányai repertoriumánál. Nem említi a „*Turul*“ név- és tárgymutatóját, melyet *Borovszky* Samu készített mintaszerűen s ma is követésreméltó áttekintéssel és szakudással, s nem említi a *Hadtörténelmi Közlemények* 1897-ben megjelent

név- és tárgymutatóját sem, mely igen jó, daczára csekély terjedelmének. Meri Bányai közli ugyan (az 1—42. lapon) a cikkek tartalomjegyzékét, külön az *írók*, a *név nélküli közlemények* és az *állandó rovatok* sorrendjében, de hálára kötelezi vala olvasóit vele, ha felsorolja *tudomány-szakok* szerint csoportosítva is és adja az *ábrák* betürendes lajstromát is, miként a *Turul* névmutatója. Mert ember legyen, a ki így összeböngészi, hogy a történelem valamely ága vagy segédtudománya miként van képviselve a *Századok* első tíz évi folyamában, kik és mit írtak bele róluk, mivel, hogy azokat megkapjuk esetleg az index megfelelő szavai alatt, külön dolog, a mi egy gyors áttekintést nyújtó, rövid néhány lapnyi kimutatást egyáltalán nem pótol, ha még oly jól van is összeállítva. De mit szóljunk az olyan történeti repertoriumról, melyben nem fordulnak elő a következő vezérszavak: *genealogia* (családtörténet név alatt sem), *heraldika* (czimer-tan alatt sem, csupán *heraldikai bizonyítékokról* említve két idézetet az 1873-iki kötetből,) *chronologia* (kortan alatt sem, mindössze egyszer szólván kortani pályaművekről), *diplomatika* (oklevéltan alatt sem), hogy épp csak azokat a tudományokat említsem, melyeket a *Turul*-mutatóban a szerkesztő megtalálhatott volna.

Vagy ha már a szerkesztő erre a nagyobb munkára nem vállalkozott, miért nem írta ki legalább a tartalomjegyzékben — igaz egy kis újírással — a cikkek *első* és *utolsó* lapszámát? Ez t. i. nagyon jó tájékoztató a keresésben, mert lényeges különbség, hogy a kutató *mindjárt a repertoriumból megtudja*, hogy pl. I(polyi) A(rnold) „Magyar mű- és történeti emlékek kiállítása“ cz. tanulmánya a *Századok* 1876. évfolyamában a 486—561-ig lapig terjedő nagyobb tanulmány vagy csak kisebb léleketű cikk, teszem fel, mint *Szabó Károlyé*: Egy adat Dózsa György életére (1876:18—21.) s nem kell róla *szeme fárasztásával* az idézett helyen meggyőződnie!

Nagy hibája Bányai Névmutatójának, hogy nem közli a cikkek *időrendi* lajstromát, bár annyira meghatározva, mint a társulat 1885-iki címjegyzékében és a „Hadtörténelmi Közlemények“ kis repertoriumában. De még nagyobb mulasztása, hogy nem készíté el az *oklevelek jegyzékét* miként Petrik, a mi repertoriumában ma is megbecsülhetetlen szolgálatot tesz annak, a ki bizonyos korra és évekre kutat, daczára, hogy hiányos, meg hogy indokolatlan takarékoskodásból csupán évek, s nem hónap és nap szerint is jelzi a Századokban megjelent okleveleket.

Hogy milyennek szeretttük volna látni e fájdalomosan nélkülözött *oklevél-jegyzékét*, annak illusztrálásául elkészítettük a Századok első, 1867-iki évfolyama okleveleinek indexét s azt az alábbiakban mutatjuk be:

[1290 körül. Ipolyság.] Sági konvent Palásti Jób és Simon-fia Mihály és testvérei számára. 1867. 44. (Birtokügyi. Teljes. Latin.)

1563 [október. Pozsony.] Pozsonyi országgyűlés árszabályzata. 1867. 425—426. (Művelődéstörténeti. Kivonat. Magyar.)

1605 aug. 9. Bécs. Thurzó György Csáky István tanácsúr nevére. 1867. 333—334. (Köztörténeti. Teljes. Magyar.)

1645 márcz. 27. Nagyszombat. Lippay György esztergomi érsek gr. Wesselényi Ferencz füleki kapitány és neje gr. Széchy Mária számára. 1867. 54—55. (Családtörténeti. Teljes. Magyar.)

1666 ápr. 5. Stubnya-fürdő. Vesselényi Ferencz nádor gr. Zrinyi Péter horvát bán számára. 1867. 99—100. (Köztörténeti. Kivonatos. Magyar.)

[1666 ápr. eleje. Stubnya-fürdő.] Vesselényi Ferencz nádor gr. Zrinyi Péter horvát bán számára. 1867. 100—102. (Köztörténeti. Kivonatos. Magyar.)

1666 júl. 28. [Murányalja.] Gr. Nádasdy Ferencz országbíró Vesselényi Ferencz nádor számára. 1867. 103. (Köztörténeti. Kivonatos. Magyar.)

1666 decz. 19. Bécs. Vesselényi Ferencz nádor gr. Nádasdy Ferencz országbíró és gr. Zrinyi Péter horvát bán hitlevele. 1867. 104—105. (Köztörténeti. Kivonatos. Magyar.)

1666 decz. 23. [Bécs.] Gremonville Jakab francia követ XIV. Lajos francia király nevére. 1867. 103. (Köztörténeti. Kivonatos. Magyar.)

1666 decz. 28. Pozsony. Gr. Zrinyi Péter horvát bán gr. Nádasdy Ferencz országbíró számára. 1867. 105—106. (Köztörténeti. Kivonatos. Magyar.)

1668. szept. 1. [Német] Keresztur. Gr. Nádasdy Ferencz országbíró és gr. Zrinyi Péter horvát bán I. Apafi Mihály fejedelem számára. 1867. 113. (Köztörténeti. Kivonatos. Magyar.)

[1670 ápr. 11. Bécs.] Zrinyi János I. Lipót király nevére. 1867. 248. (Köztörténeti. Teljes. Magyar.)

[1670 jún. eleje. Zágráb.] Frangepán Ferencz a Horvát országgyűlés számára. 1867. 238—240. (Köztörténeti. Kivonatos. Magyar.)

1672 május 12. [Kassa.] Br. Spankau Páris felsőmagyarországi generális a 13 felsőmagyarországi vármegye számára. 1867. 283—285. (Köztörténeti. Teljes. Magyar.)

1693 okt. 9. . . . Haller János kincstárnok az Erdélyi kamarai hivatalnokok számára. 1867. 179. (Művelődéstörténeti. Kivonatos. Latin.)

1704 ápr. 8. Toroczkó. Bajtsi András nagyenyedi ref. lelkész és 3 társa Toroczkó város számára. 1867. 189—190. (Művelődéstört. Teljes. Magyar.)

1704 nyarán. [Nagyenyed.] Bajtsi András ref. lelkész és társai Nagyenyed város lakói számára. 1867. 191—194. (Köztörténeti. Teljes. Magyar.)

1705 aug. 31. Pásztó. Károlyi Sándor II. Rákóczi Ferencz fejedelem nevére. 1867. 176. (Hadügyi. Kivonatos. Magyar.)

1705 okt. 2. Szolnoki tábor. Károlyi Sándor II. Rákóczi Ferencz fejedelem nevére. 1867. 176. (Hadügyi. Kivonatos. Magyar.)

1705 okt. 6. [Mező-] Túri tábor. Károlyi Sándor II. Rákóczi Ferencz fejedelem nevére. 1867. 176. (Hadügyi. Kivonatos. Magyar.)

1705 okt. 10. [Mező-] Túri tábor. Károlyi Sándor II. Rákóczi Ferencz fejedelem nevére. 1867. 176. (Hadügyi. Kivonatos. Magyar.)

1706 okt. 2. Bényi tábor. Gr. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencz fejedelem nevére. 1867. 175. (Hadügyi. Kivonatos. Magyar.)

1706 okt. 10. Bényi tábor. Gr. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencz fejedelem nevére. 1867. 175—176. (Hadügyi. Kivonatos. Magyar.)

1712 okt. 5. Pozsony. Gr. Forgách Juliánna—br. Palocsay Györgyné, néhai ura: Bottyán János tbk. hagyatékáról. 1867. 171—172. (Köztörténeti. Kivonatos. Magyar.)

1717 aug. 6. Huszt. Bagossy László Károlyi Sándor nevére. 1867. 57. (Hadügyi. Kivonatos. Magyar.)

1717 aug. 9. Petrova. Bagossy László Károlyi Sándor nevére. 1867. 57. (Hadügyi. Kivonatos. Magyar.)

1717 aug. 30. Bagos. Bagossy László Károlyi Sándor nevére. 1867. 62. (Hadügyi. Kivonatos. Magyar.)

[1717 szept. eleje. Nagykároly.] Károlyi Sándor a Bécsi udvari haditanács nevére. 1867. 62. (Hadügyi. Kivonatos. Magyar.)

E jegyzék — egy kis újítással — használója javára minden tudományos igényt ki akar elégíteni, midőn [zárójelben] megállapítja a keltezetlen oklevelek dátumát és helyét s megemlíti nemcsak tartalmát, de nyelvét, sőt azt is, hogy teljes szövegében van-e kiadva vagy csupán kivonatosan, minek nagy előnye kivált a Századok ama későbbi közléseinél tűnik ki, melyek egyes levéltárak anyagát ismertetik regesztákban.

Gondoljuk el, hogy ilyen alakban meg volna a Századok valamennyi kötetében megjelent okleveleknek jegyzéke, természetesen egy időrendbe osztva. Micsoda boldogsága lenne ez mindenkinek! A történetíró mennyi kárba veszett idejét mentené meg egy ilyen (vagy esetleg még bővebb) repertorium és mennyi fáradságtól kimélné meg a kutatót, a ki, ha lelkiismeretes — még most, a már kész index után is — kénytelen gyakran a legkisebb cikk vagy kérdés anyagának összeállításánál is a Századok kötetét lapról-lapra átnézni. S viszont ilyen jegyzék hiánya okozója annak az éppen nem ritka jelenségnek, hogy íróink sokszor ismeretlen gyanánt adnak ki — jóhiszeműleg — már rég megjelent okleveleket vagy jutnak olyan következtetésekre, melyeket egy-egy észre nem vett levél vagy történeti adat már korábban megczáfolt — sokszor ugyanabban a folyóiratban, melyben az író állítását, véleményét közli. Pedig ily jegyzék elkészítése nem is olyan nehéz annak, a ki gonddal, lelkiismeretesen, türelemmel és lelkesedéssel dolgozik!

Ennél is kevesebb fáradságba került volna az ábrák jegyzékének összeállítása, mert számuk amúgy is kevés; sőt mivel a Századok már évek óta nem közöl képeket, vannak, kiknek nem is jut eszükbe, hogy eleinte — igen helyesen — közölt és nem sajnálta a pénzt illusztrációkra, kivált pecsét- és sirkő-rajzokra. Az 1867. évfolyamban mindössze Técső város 1608-iki pecsétje jelent meg rajzban (a 423. lapon,) mely rajzot a repertorium nem is említi; de mily hasznos s egyben termékenyítő volna együtt látni a mai napig megjelent kötetekben szétosztottan kiadott összes illusztrációk jegyzékét: betűrendben és szakok szerint csoportosítva, kiválf, hogy az első tíz kötet anyaga 3—4 lapon elért volna! De, hogy a pecsétekkel végezzünk, megemlítjük, hogy a Századok 1867-iki évfolyama 423—425. lapjain felsorolt 28 községi pecsét jelzésénél az index a pecsét évszámait csupán 11 után tünteti fel, a többiekénél (hanyag kiírás folytán) mellőzi, sőt 4 község, vagyis Apa

(1637), Czege (1696), Mező-Telegd (1692) és Tét (1697) pecsétje teljesen kimaradt a repertoriumból, mely Tét-et egyáltalán nem is említi; viszont Tokaj városának 3 különböző évből (1549, 1616, 1687) való pecsétjéről nem szerezhethet értesülést belőle a kutató, mivel az index 662. lapján mindössze ennyit olvashatunk róluk: Tokaj pecsétje 1867. 424. 425.

Gyenge formaérzékre vall, hogy a lapok élén Bányai nem teszi ki a lapok első és utolsó kezdőszavát, (pl. így: Csernák—Csetneki,) a mi a könyv használhatóságát lényegesen növelné s a szem munkáját könnyítené meg és ma már minden szótárban megtalálható kis újítás, melyet tördelés-kor maga a nyomdász végez el, ha reá útasítást kap. Az egyes neveket is a soron belül **félkövér** (nem *cursiv*) betűvel kellett volna szedetni s feltünőbbé tenni, mert így kivált nagyobb családaink péczeszavainál alig találjuk meg a keresett nevet a sok betű, szám és — közt. Mind olyan dolgok, melyek a könyv használatát fokozzák és a szedést sem drágítják!

Hogy Petrik kis repertoriumát még ma is haszonnal forgathatjuk — holott a dolog természeténél fogva egy nagy, újabb munkának teljesen fölöslegessé tennie lett volna hivatása — mutatja ez a példa, hogy Petrik munkája legelső sorából megtudjuk, hogy *A . . . a* ismertette az 1870. évf. 407. lapján Wattenbach „Die Siebenbürger Sachsen“ cz. felolvasását, de ennek Bányainál (a ki pedig kötete utolsó lapján megemlíti, hogy *A . . . a* Jakab Elek álneve) nincs nyoma Jakab Elek-, csupán Wattenbach alatt, habár a legtöbbször a könyvismertető neve alatt is felsorolja az ismertetett műveket. Viszont *Petrik* Jakab Elek „Egy levéltárnok emlékezete“ cz. cikkénél eléggé nem méltányolható módon zárójelben közli velünk, hogy ez a levéltárnok altorjai Mike Sándor volt, mert így nem kell előbb felütnünk a Századok idézett 1867. évi folyama 266. lapját, hogy arról meggyőződjünk, mivel *Mike* Sándor alatt megtudom ugyan Bányai könyvéből, hogy róla van szó az idézett helyen, de hiányzik mellőle ez a szó: levéltárnok s nincs külön kipécézve *Levéltárnok* alatt sem, mely szó különben egyáltalán nem fordul elő benne.

Hasonló a fentiekhez (lévén a hatvanas években nagy divátja az ilyen *vakczimeknek*) Nagy Imrének a Századok 1867. évi folyama 41. lapján „Egy magyar emlékirat a XVI. századból“ czimen kezdődő és Martonfalvay Imre deák munkáját ismertető cikke, vagy Pesty Frigyesnek az 1876. évf. 92. lapján „Egy XVII. századi magyar történetíró“ czimen *Berger* Illyésről írt cikke, valamint ugyanott, a 664—665. lapon „Egy magyar ötvös szerződése a XVII. században“ Nyárádvölgyitől¹, melyeknek czimeit után a jó repertorium-készítőnek utána kellett volna írnia: [Martonfalvay, Ber-

¹ Deák Farkas álneve, a mivel a repertorium utolsó lapjáról a neve melletti ? jelt is eloszlatjuk.

ger, illetve kolozsvári Logody Mihály] neveit, hogy azzal is megkönnyítse a kutató munkáját.

Az egyes nevek és czímszók átutalása a Századok repertoriumában különben is igen sok kifogásolnivalót nyújt. Így pl. árvai *Török* József nekrológjáról mindössze a név nélküli közlemények *Gyászhir* szava alatt értesülünk, saját neve alatt nincs felvéve, *Ghiczy* Ignáczé pedig meg van ugyan az ő neve alatt, de idézete (1870. 530) hibás s véletlenül jövünk reá, hogy sajtóhiba 350 helyett, a *Gyászhir* szó alatt. De ha már e kettőt Bányai helyesen e szó (Gyászhir) alá sorozta, miért nem vette bele a báró *Eötvös* József (1871:154,) az *Érdy* János (1871:360,) *Podhraczký* József (1870:571,) *Ráth* Károly (1868:341,) *Schulcz* Ferencz (1870:655,) *Toldy* Ferencz (1876:78,) s mások haláláról való rövid névtelenül írt nekrológok jegyzékét is, hogy áttekintése lett volna az olvasónak arról, kikről emlékezett meg a társulat; nemcsak az elhunytak neve alatti adatokból.

Az *Állandó rovatok* két lapnyi száraz jegyzéke helyett tanúságos lett volna a (42.) lapon a vidéki kirándulások *helyét* is kitenni a kirándulások *éve* mellé, (a mi így is elfért volna egysorban,) hogy ne kelljen az olvasónak külön megnéznie, hogy pl. az 1871-iki kirándulás hol volt. Így lehetett volna a *Vegyes közlések* és a *Vidéki társulatok* adat-anyagát is külön nevek alatt felsorolni, hiszen úgy sem sok, mert ugyan mit érünk vele, ha e két szó után 86 utalást találunk, a mit mind külön kell felkutatnia annak, a ki azt akarná megtudni, hogy a M. Történelmi Társulat első tíz esztendejében mily rokontársulatokkal érintkezett s miről, kikről szól folyóirata apróbb czikkeiben. És épp ily tanúságosan lehetett volna összeállítani a *M. Tud. Akadémia* üléseiről megjelent tudósítások adathalmazát is tájékoztatóul, vagy emlékeztetőül a kutató számára, a ki (ha lelkiismeretes) amugy is az Akadémia megfelelő kiadványát fogja használni, *nem* a róluk szóló ismertetések sovány adatait!

Azt a gazdag könyvészeti anyagot végül, melyet *Történelmi könyvtár* rovatában a *Századok* tíz első kötetében nyújt, a *szerzők névsora* szerint kellett volna most együttesen közölni, már csak azért is, hogy az olvasó lássa, miről emlékezett meg legrégebb történelmi folyóiratunk (habár csak címét adva is) és miként fejlődött történelmi irodalmunk 1867-től 1876-ig. Míg így, hogy Bányai néha a könyvcím első szava, néha szerzője vagy épp fordítója neve alatt közli a nagy betűrendben (a legtöbb-ször rövidítve a megemlített könyvek címét,) tanúsága teljesen elvész és az egész munka majdnem fölösleges és haszon nélküli. Hiszen egy ilyen jegyzék, a melyet e repertoriumban sokkal kevesebb munkával és nyomdai szedéssel meg lehetett volna csinálni, maga is páratlanul becses könyvészeti munka lett volna (kivált, ha még tudományszakok szerint is csoportosítja vala az ábéczés anyagot, akár rövidítve is), olyan, a melyet

irodalmunkban nem is találunk s a melynek most lett volna legjobb alkalmá megjelennie. Egy kis formaérzékkel ezt könnyen és csinosan meg lehetett volna csinálni, miáltal a kötet tulajdonképpen index-részében tömördek, más részletezésre felhasználható hely szabadult volna fel. Éppen ily hasznos lett volna azonban közölni ama művek betűrendes névsorát is, melyeket a *Századok* írói az első tíz kötetben használtak és idéztek. Ezzel szemben elhagytam volna a könyvismertetésekben és felolvasásokról szóló jelentésekben felsorolt tárgyak és nevek idézését, kivéve ama pótlásszerű adatokét, melyeket netán a bíráló mintegy az ismertetett könyv kiegészítéséül vagy talán a felolvasás bírálatául említ, mert a kutató úgy sem a többé-kevésbé kimerítő könyvismertetésekben és értekezés-kivonatokból merít és keres új adatokat, hanem magából a könyvből, melyre figyelmét esetleg egy-egy ismertetés hívta fel. Így megint ívekre terjedő helyet lehetett volna megtakarítani, anélkül, hogy vele a repertorium vesztett volna, mert így, a hogy most van megcsinálva, igen sokszor hiába ütjük fel a *Századok* valamely idézett lapját, gyakran csak azt tanulva belőle, hogy a hívatkozott név vagy adat valamely könyvismertetésből való, melyet hogy teljesen megértsünk vagy értéke szerint használhassunk mégis csak magát az ismertetett könyvet kell elővennünk!

Úgy érzem, hogy Bányai kezét munkájában a *helykímélés* elve kötötte meg leginkább, de ezt az elvet túlságosan követte, ott is, hol nem kellett volna. Hiszen hasonló természetű és célú munkáknál nem jöhet tekintetbe az, ha néhány ívvel terjedelmesebbé válik, mert a mit a kiadó pénzben takarít meg, azt az olvasó és kutató *agya* és *szeme megerőltetésével* fizeti meg s végeredményben a tudomány szenved kárát, mivel tökéletlen Mutatók mellett hiányos és tökéletlen munkák keletkeznek, sőt egyenesen felületességre szoktatják, vezetik használójukat.

Áttérve a Név- és tárgymutató részletesebb ismertetésére, kifogásoljuk első sorban azt a következetlenséget, melylyel az egyes nevek és tárgyak átutalása végbement. Így pl. mindjárt első szava az *aacheni* zsinatról szól, de már *Zsinat* alatt szó sincsen Aachenről. A következő fogalom: *Aacheni* János képe Kalocsán, de *Kalocsa* alatt ezt az adatot hiába keressük; következőképpen Kalocsa történetírójára nézve teljesen elvész, ha csak más forrásból nem tud róla. Ez a mulasztás történt a kötet majdnem valamennyi nevével s alig találunk benne olyat, mely kifogás alá ne esnék.

A helynevek különböző változatai — a szerkesztő kijelentése szerint — utalásokkal vannak felsorolva, valójában pedig *csak nagy ritkán*, hisz *Brassó* neve után zárójelben kellene találnunk (Corona, Kronstadt), *Eger* után (Agría), *Gyulafehérvár* után (Gyulafejevárv, Alba Julia, Fejérvár, Weissenburg), *Kassa* után (Cassovia, Kaschau), *Nagyvárad* után (Várad, Varadinum, Grosswardein), *Pozsony* után (Pressburg), *Zsolna* után (Silein) nevét, miként századokon át nevezték s használták őket, s mai *hivatalos*

nevüket idegen nevüknél is jelezni, pl. így: Kronstadt ld. Brassó alatt, stb. Némely helynevet szerkesztőnk átútal ugyan, de abban sincs köszönet. Mert ha már Nándorfejérvárnál *Belgrádra* útal, akkor *ott* kellene megtalálnunk *valamennyi* reávonatkozó idézetet, holott *Belgrád* alatt csupán 21 sornyi adatot találunk, *Nándorfejérvár* alatt pedig más 34 sornyt, köztük sok olyat is, a mit már Belgrád alatt olvastunk. Ennél is érdekesebb példa az, hogy *Újvár vm.* szó alatt 4 sornyi adatot nyújt, *Novum castrum vm.* alatt pedig 22 sornyt, anélkül, hogy utalna reá, hogy ez egy és ugyanaz, még kevésbbé jutván eszébe egy rövid szóval megmagyarázni, hogy melyik mai vármegyénknek felel meg.

A községnevek mellé Bányai gyakran kitette a vármegyét vagy vidéket is, pl. *Cservig vár* (Szerém vm.), *Korlát k.* (Bodroglközben), *Pély* (Heves m.), *Soya k.* (Bács vm.), *Zelken h.* (Valkó vm.), a mi helyes, csakhogy ezeket Szerém, Bodroglköz... stb. nevek alatt is szerepeltetnie kellett volna, annyival inkább, hogy egyrészük mai napig megváltozott, eltűnt s másként a monografus hiába keresi őket. Így kellett volna teljesség okáért a nemesi családneveket a *predikátum* alá sorozva is közölni, pl. a *Bethlen-családot* Bethleni, Búni, Iktári Bethlenek, a *Horvát-családot* Ládonyi, Litvai, Pálóczi, Véglai, Zarándi stb. nevek alá is átútalva, hogy hasznát vegye a monografus is, nemcsak a családtörténetíró; hisz alapjában véve egy-egy család annak a helynek a történetéhez tartozik, melyből származott vagy a mely neki nemesi előnevet adott. De teljesség okáért épp így kellett volna *házasszonyok* nevét uruk neve alatt is átutalni s ezt jelezni leánynevüknél is, pl. így: *Báthory* Erzsébet (gr. Nádasdy Ferenczné)... s utána az összes adatok; férjes nevénél pedig ennyi: *Nádasdy* Ferenczné ld. *Báthory* Erzsébet alatt; hogy e csekélységgel ébrentartsuk a kutató figyelmét s ne kelljen neki esetleg olyan asszony adatait, kinek egymásután három ura volt, (mint pl. Széchy Máriának) négy helyről kiirogatnia!

Rosznak és megbízhatatlanok Bányai tárgyi útalásai is. Így pl. a 139. lapról megtudjuk, hogy *Burgio* Antal pápai nunczius szól a *hatvani* gyűlésről, *Báthory* István követeiről, *Szalkay*ról és támogatója *Werböczy*nek, a miből az következne, hogy mind ezt a *dült* szedésű nevek alatt is megtaláljuk, de ezt hiába keressük, sőt még *Werböczy* neve sincsen átútalva *W* alatt, csupán *Verböczy* néven akadunk reá, ám ott sincs nyoma, hogy neki *Burgio* támogatója volt. A kit pedig helynevek érdekelnek az külön találja *Acsiszegh* és *Ácsiszeg*, *Aghka* és *Agka* nevét, *Boroszló* után pedig megkapja ugyan helyesen ezt az útalást: i. *Breslau*, de már ez a fontos városnév csak sajtóhibával jutott a repertoriumba így: *Breslan* és utána is csupán ezt a két régi magyar nevét találjuk megemlítve: *Boroszló v. Boraszló*, ez utóbbi meg illő helyén nincs is felvéve. E szó *Bokhara története* után pedig sem az nincs kitéve, hogy csak pusztá

könyvczím, sem az, hogy *Vámbéry* Ármin írta, a mit véletlenül talál meg a ki nem tudná, keleti útzónk neve alatt.

Igy vagyunk a repertorium egyéb tárgyi utalásaival is, melyek oly hiányosak, hogy egész tudományszakok nincsenek benne képviselve. Hiszen, ámbár a Századoknak épp első tíz kötete telve van régészeti és érmészeti cikkekkkel, (mert az ilyenek a Régészeti és embertani társulat megalakulása előtt benne jelentek meg) nem fordul elő a folyóirat e lassan készült és mégis hiányos repertoriumában az *epitaphium*, *epigraphia*, *felirat*, *körírat*, *sirírat* szó s még *ásatásokról* is csupán egyszer szól, olyanokról, melyek Ázsiában folytak, daczára annak, hogy e tárgyakról tömérdek adatot találunk a Századok feldolgozott köteteiben, sőt magának a repertoriumnak különböző lapjain is!

Ilyen mostoha sorsban részesültek más tudományok és fogalmak is, mert ha már a Mutatóban igen helyesen megtaláljuk időrendben: a *kincstartók*, *nádorok*, *országbirák* névsorát, miért hiányzik belőle a *bánok*, *erdélyi vajdák* és *fejedelmek*, *magyar királyok*, *vármegyék* névsora (külön feltüntetve az eltűnt, nevet cserélt, összevont megyékét) avagy a *püspökségek* lajstroma, a minek a kutató (más hasonló művek hiányában) bizony nagy hasznát venné.

A hiányok vagyis a kiíratlan szavak sorozatát a végtelenségig lehetne nyújtani. Csak taláalomra nyitom fel a Századok 1875. évfolyama 152. lapját, de nem lelem a Mutatóban *Haraszlem* körmöczbányai főjegyző és *Missura* nevét, a 153. lapról *Tilesius* nevét, odább a 195. lapról *Straboét* s a Peutinger-táblát is csak így: Tabula Pentingeriana alakjában (sajtóhibával), míg *Maffei*-nek nyoma sincsen, habár a vele együtt említett Grisellini, Mannert, Marsigli, Muratori és Sponner pontosan meg van, a bécsi „*Theresianum*“ *Ariost-féle kéziratát* pedig csupán *Theresianum* alatt említi (ámbár ilyen nevű intézet Nagyszébenben is van) és sem Ariost (helyesebben Ariosto), sem *Bécsi* szavak alatt nem sorolja fel.

A mi tehát kellene, az legtöbbször nincs benne a Századok nagy költséggel készült és negyven esztendő óta várt Mutatójában. E helyett azonban vannak mulatságos dolgok benne, melyek láttára az ember nem tudja hamarjában, haragudjék-e vagy nevéssen inkább rajtuk. Szemünk pl. megakad ezen a két oláh szón: *Acte privitóre*, a mi láthatólag egy könyvczím kezdő két szava, melyeknek így lenyomatva semmi értelme nincs, csak ha idézett helyén utánaolvassuk az elhagyott többi szavakat. A szerkesztő eljárása tehát bűnösen önkényes és sietésből eredett felületes, mert egy sorral feljebb egy lengyel könyvnek már *teljes* czímét közli, igaz: hibásan. Az 57. lapon értesülünk *Anonymus* szó alatt, hogy kiről, miről szól munkájában, anélkül, hogy N betű alatt nyoma lenne annak, hogy e régi történetírónkat a tudomány *Névtelen jegyző*nek is szokta idézni; de minden indokolás nélkül benne találjuk ezt is: „Egy okmány 1809-ből“,

a mi nem más, mint egy 1868-ban *Anonymus* név alá rejtőző író 18 lapnyi kis röpirata, melynek czimét a Századok egyszerűen regisztrálta és — minden gondolkozás nélkül — beosztotta a Béla király Anonymusáról szóló idézetek közé!

A Balátfy-Balattffy, Baling-Balling, Balog-Balogh, Bánchy-Banchi-Báncsy, Barbaryth-Barbarith, Barcsai-Barcsay, Bebek-Bubek, Bekény-Bewchen-Bökény, Cosczielicz-Coszielicz, Csernovics-Csernovicz, Csányi-Czány, Kovács-Kovácz, Lövei-Lövey, Pálóczi-Pálóczy, Thoroczky-Toroczky neveket Bányai külön kipéczézve közli, nem tudván, hogy a régi időkben sokszor egy és ugyanannak a családnak egyes tagjai is vegyesen s következetlenül írták nevöket, pedig már az Apaffy-akat helyesen sorozta az Apafiak alá.

Hiba, hogy az idézetek egyrésze *Nagyszeben*, másrésze *Szeben* alatt van, a hol pusztán útalást kellene látnunk s hogy a *Werosen* szót Verőfény alá útalja, a helyett, hogy megemlítené, hogy csupán sajtó- vagy íráshiba Werofen-Verőfény helyett, a hová tartozik. Épp így sajtóhiba (de már Bányai elnézéséből) a *Basta* György szó első sorában az 1612 (1603 helyett), mikor már öt éve nem élt a hírhedt olasz tábornok, valamint a 301. lapon Imes *Imets*-, odább Quidena Paschae *Quindena* Paschae-, a 665. lapon Cambarius *Camerarius*-, s a 733. lapon Erotius *Grotius* helyett. Azután *Quendus* szó alá sorozza az erdélyi Kendyt, bár jól utána írja: Kendius, Kendi; a 716. lapon meg ezt találjuk: *Xtiantissimo* (*Xtianissimo* helyett), a mi nem is tulajdonnév, csak jelző, de ha már a szerkesztő értelmetlenül kiírta, a C betű alá kellett volna osztania így: *Christianissimo*, a mi a francia királyok czíme, míg viszont ez a másik szó, mely Y betű alatt éktelenkedik: *Yo el Rey* nem VI. Károly király aláírása, miként Bányai magyarázza, hanem a mindenkori spanyol királyok aláírasmódja s így esetleg R alatt jelezhető.

További *sajtóhiba*: Baritin Baritiu-, Bens Beus-, Boér Baázs Balázs-, Boncan Boucan (Bokán-Bökény)-, Bonísius Bonvisius-, Conrocatus Convocatus bírák — helyett, hogy csak a betürend elején maradjunk; pedig névmutatókban és szótárakban *nem szabad sajtóhibáknak előfordulniok*, a mit úgy érhetünk el, ha a kefelevonatot legalább 8—10 ember nézi át — bármibe kerüljön is ez a munka. Hiszen mutató-készítőnek még a munkában talált sajtóhibákat is ki kell javítania. Jól tette pl. Bányai, hogy megjegyezte a Csákolyi szónál: helyesebben *Csaholyi*; de épp így kellett volna észrevennie, hogy az 1325-ből idézett *Boleszláv* esztergomi érsek és *Boleszló* érsek, *Bouquoi* és *Buquoy* gróf, a II. Lajos udvarában előforduló *Burgo* és *Burgio*, meg *Campelio* és *Campeggio* egy és ugyanaz a személy s hogy az 1021-ből idézett *Csomaközi* András és (hibásan másolt) *Csanaközi* János összetartozó családtagok, kiket *együtt* kell közölni, hibás neveiket egyszerűen átítalva. Épp így kellett volna a Szá-

zadokban hibás Bruckenthal nevet helyesen *Brukenthal*-nak-, a *Bekenhoes* nevet *Bekensloer*-nak írni¹ s a hol *Krones* Ferenczről szól, *Krones Fr.* munkáit is folytatólag (s nem külön) feltüntetni.

E tekintetben Bányait az a nagy műlasztás is terheli, hogy kivált az idegen tulajdonnevek mellé *nem tette ki keresztneveiket is*. Pedig, hogy Bembo bibornok neve *Péter*, Boissier-é *Gaston* Mária Lajos, Bonfinius-é *Antal*, Brutus János történetíróé *Mihály*, Caprara-é *Aeneas*², Caraffa-é *Antal*, Castaldo-é *Baptista János*, Chytraeus-é *Dávid*, Cob (nem Cobb) tábornoké *Frigyes* Farkas, Cromwell protektoré *Olivér* . . . ezeknek megállapítása egyáltalán nem lett volna nehéz. S ha következetes, akkor nem sorozná idézetei egy részét *Marino* Santuo, másik részét *Sanuto* Marino alá, mikor ez a kettő tudvalevőleg egy és ugyanaz a személy, meg aztán *Lósy* keresztjét sem közölné külön, mikor két sorral lejjebb adja a *Lósy* Imrére vonatkozó többi adatokat!

Leikiismeretes repertorium-készítő még az ily neveket sem nyomatja le: Abrahámfy S., Agyagossy S., Ahmet szultán (1614), Mohamed szultán (1439 és 1601), *a mig ki nem nyomozza* teljes keresztneveiket, illetve uralkodói sorszámukat; sőt nem közli az ilyesmit sem: Absolon Dániel özvegye (1710) anélkül, hogy zárójelben utána ne írja (Zanner-leány,) s a Z betű alá is átutalja, ha már keresztnevét nem sikerül — a rendelkezésére álló forrásmunkák alapján — megállapítani. Igaz, hogy az ilyen megállapítások sokszor nagy időpazarlást kívánnak, de hát hiába: *ez a munka a szerkesztőt terheli* s nem szabad a kötet használójára hárítani.

A felsoroltakhoz hasonló gondatlanságból következtek az alábbi jellemző hibák és csufságok is, hogy pl. a kötetnek külön *Cancellár* és *Kancellár* szava van; hogy kétszer van felvéve benne *Ellebodius* Nicasius neve, továbbá *Berench* k. a 105. s külön a 107. lapon; hogy előbb találjuk a *Berencs*, mint a *Bereczk* szót és *Akkerman* után azt olvassuk, hogy az „magyar falú Besserábiában“, de már e szónál (melyet Beszarábiára kellett volna javítania Bányainak) nincs meg az *Akkerman*ra való utalás, hanem kapjuk ezt az új adatot: *Besserábiai* (Busáki) magyarok, a mire viszont a maga helyén (a 140. lapon) nem akadunk reá, mert már előbb (a 134. lapon) beszúrta helyesen így: *Bucsák* l. Besserábia.

De minék folytassuk. Az a felfogásunk, hogy *a repertorium- és index-készítés valóságos művészet*, melyhez igen kevés ember ért — kivált hazánkban, hol annyi mindent *újra kell csinálni* s hol oly kevés jó Mutató

¹ Ennél különben az a hiba is történt, hogy utána helyesen utal így: l. Flans János alatt, ott pedig nem találjuk, csak (sajtóhiba következtében) így *Flaros* alatt

² Ezzel meg az a fucsaság esett meg Bányáival, hogy pusztán *Caprara* szó alá 7 sornyi idézetet soroz s mindjárt utána — *Aeneas* alá (nem tudván, hogy ez tulajdonképpen az előbbinek keresztneve) 2 sornyit külön, mintha ez más lenne!

jelent meg — mert hozzá nemcsak tudás, széleskörű ismeret, de nagy ügyesség, pedáns pontosság, türelem, kiváló formaérzék, következetesség s a mi ezt biztosítja: jó emlékezőtehetség szükséges. Ezért mi is azt ajánljuk a M. Történelmi Társulatnak, hogy a munka folytatását másra: *történetíróra* bizza, *de csakis olyanra, a kitől már valami jó index jelent meg* s az efféle munkában jártas. Mivel pedig a fentebbiekben ismertetett I. kötet alig használható, első sorban készíttessék hozzá *egy pótkötet*, mely felölelje mindazt, a mi belőle kimaradt vagy hibás. A *Századokban* egyúttal nyitassák *állandó rovat* a Mutató I. kötete hibáinak nyilvántartására — miként már néhány szótárunkkal megesezt — s a rovatban összegyűlt anyag a pótkötet kiadásakor figyelembe veendő!

Ezenkívül a hátralevő 30 évfolyam anyaga *egy betűrendbe* osztva adassék ki, hogy *ne kelljen egy és ugyanazt a nevet négyszer, négy kötetben végig keresni*, mint a hogy kell, ha ezt a társulat nem helyeselné s a repertoriumot a megkezdett hibás módon folytatná. Így a péczeszavak nagyrészét *csak egyszer* szükséges kiírni és kiszedni, *nem háromszor*, a mint a még hátralevő három kötet kivánná, miáltal valószínűleg az egész anyag *két* kötetben is elférne (mondjuk így: II. kötet: A—L, III. kötet: M—Z), a mi tetemes pénzbeli megtakarítást jelentene s maga a munka is hamarabb elkészülne. Hogy azonban az ekként elkészítendő munka *teljes és jó* legyen, megint csak a „több szem többet lát“ elve alapján azt ajánlom, hogy a kész hasábos szedést húzassa le a társulat 30—40 példányban s nézesse át *ne csak* a szerkesztő-bizottság tagjaival, hanem hozzáértő *más szakemberekkel* is, kik erre vállalkoznának, még pedig *nemcsak történetírókkal*, hanem más rokontudományok művelőivel is. Bizonyosra veszem, hogy akad néhány tudománySZOMJAS, lelkes ember a mostani anyagias világban is, a ki készséggel és önzetlenül átnézné, javítná a hasábokat s közölné a társulattal észrevételeit, *hiszen minden történelemmel foglalkozó embernek, sőt az egész tudománynak érdeke*, hogy a *Századok* névmutatója pontos és megbízható legyen, ne olyan, a milyennek bizonyult első kötete!

(Folytatjuk.)

Békési.

ERDÉLYI BANK

ÉS TAKARÉKPÉNZTÁR

RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

KOLOZSVÁR

MÁTYÁS KIRÁLY-TÉR 32.

A bank elfogad betéteket takarékpénztári könyvekre, folyószámlákra s azokat felmondás nélkül visszafizeti.

Leszámítol váltókat, utalványokat, járadékokat, chequeket, kisorsolt értékeket stb.

Értékpapirokat és idegen pénznemeket elad és vásárol, előleget ad értékpapírokra, folyószámlára és előre meghatározott időre.

Díjmentesen bevált szelvényeket és elvállalja a sorsjegyek revízióját.

Kibocsát utalványokat, chequeket, hitelleveleket bármely külföldi piacra.

Rendelkezésre tart a felek saját zárai alatt tűz- és betörésmentes pánczélszekrényeket (Safe deposits).

ALAPTŐKE 2 MILLIÓ KORONA.

Üzleti órák: d. e. fél 9-től fél 1-ig, d. u. 3-4-ig.

SÁRGA GERGELY

FEHÉRNEMŰ ÉS VÁSZONRAKTÁR
WESSELÉNYI MIKLÓS-U. 8.

KÉSZ NŐI, FÉRFI ÉS GYERMEK FEHÉRNEMŰK. VALÓDI LEN ÉS PAMUT VÁSZNÁK. FEHÉR- ÉS SZINES ASZTALNEMŰEK. — ÁGY- ÉS ASZTALTERÍTŐK, FÜGGÖNYÖK ÉS SZÖNYVEGEK A LEGNAGYOBB VÁLASZTÉKBAN. :: HELYBEN KÉSZÜLT PAPAN- ÉS MATRÁCZOKBÓL GYÁRI RAKTÁR. :: VIZMENTES PONYVÁK

NAP- ÉS ESERNYŐK. FÉRFI, NŐI ÉS GYERMEK HARISNYÁK. — KOCSIGYÁRTÓ ÉS KÁRPITOS KELLÉKEK.

A LEGJOBB ^{ÉS} LEGSZEBB

FÉRFI
ÉS NŐI CZIPŐK

KOVÁCS MÁTYÁS

CZIPÉSZNÉL KÉSZÜLNEK

KOLOZSVÁR, EGYETEM-U. 1. SZ.

HANTZ GYÖRGY

KOLOZSVÁRI M. KIR. TUD.-EGYETEMI KÖNYVKÖTŐ

Kolozsvárt, Minorita-utca 5.

ALAPITTATOTT 1854-BEN. TELEFON 205. SZÁM.

A millenniumi kiállításon DIPLOMÁVAL és ÉREMMEL kitüntetve.

Tisztelettel ajánlom a n. é. helybeli és vidéki közönségnek, állami és magánhivataloknak, tanodáknak, könyvtáraknak és pénzüzeteknek becses figyelmébe újonnan nagytitott és külföldi min- **KÖNYVKÖTŐ ÜZLETEMET** melyben mindenféle könyvtára berendezett kötet munkákat elvállalok, gyorsan, pontosan, tartósan és csinosan, a legjutányosabb árért elkészíték. — Vízjéki megrendeléseket pontosan teljesíték és a kijelölt alkalommal elküldök; fáradságért legkisebb díjat sem követelek.

„UNIO” SZÁLLITÁSI VÁLLALAT
KIRSCHNER és DEUTSCH
 KOLOZSVÁR, MÁTYÁS KIRÁLY TÉR 2 SZ.

VÁROSI TELEFON 286.

VASUTI TELEFON 676.

Kazán és gép szállító kocsik 20.000 kg-ig hordképességig kaphatók.

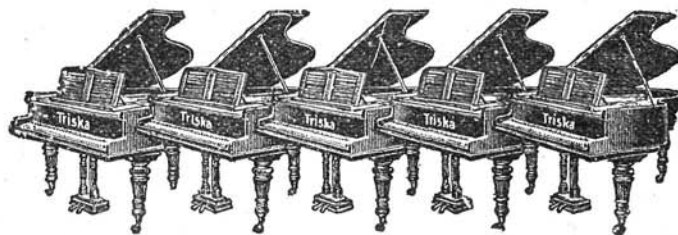
ALAPITVA
1870.

TRISKA J.

TELEFON
419.

KOLOZSVÁR, BARTHA MIKLÓS-U. 14.

ERDÉLY ELSŐ ZONGORA NAGYRAKTÁRA

Nagy választékban kaphatók legelső megbízható gyárak
 EHRBAR, BÖSENDORFER, WINKELMANN, WIRTH,
 STINGL, STELZHAMMER, RICHTER, FÖRSTER kitűnő
 készítményei 10 évi jótállás és 3 évi díjmentes hangolás
 mellett.

Pécsi országos kiállításon bronzéremmel, a Magyar Védő Egyesület által ezüst éremmel és ezüst oklevéllel kitüntetve

B. BAK SÁNDOR

ÉPÜLET-ÉS
MŰLAKATOS-MUNKÁK
GYÁRI ÜZLETE

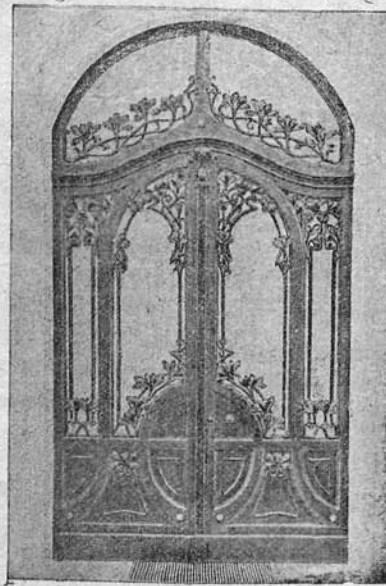
RESZT
ÉPÜLET-VÁSÁRLÁST,
VÁSSZERKEZETEKET
RÁCSOKAT ÉS MŰKÖVÉS
MUNKÁKAT.

KOLOZSVÁR
MALOM-UTCA 16.
SÜRGÖNY-CZIM: BAK LAKATOS

TELEFON 508.

SZÁMOS KITÜNTETÉS

RAJZZAL ÉS
KÖLTSÉG-
VETÉSSEL
KÉSZSÉGGEL
SZOLGÁLOK

RAJZZAL ÉS
KÖLTSÉG-
VETÉSSEL
KÉSZSÉGGEL
SZOLGÁLOK

Van szerencsém a helybeli és vidéki nagyérdemű közönséggel tudatni, hogy fenti czim alatt műhelyemet villamos erőre, meg-nagyobbítva, gépekkel kiegészítve rendeztem be. Elvállalok minden e szakmába vágó **ÉPÜLET ÉS MŰLAKATOS MUNKÁKAT** a legszolidabb kivitelben.

A „Schultzberger”-féle ablakzárak
erdélyrészi képviselője.

Telefonszám 508.

A

Nagyszebeni Földhitelintézet-

től 10—15 éves lejáratú

olcsó ingatlan jelzálog kölcsönöket

szerzek, konvertálok más intézeti terheket, rendbeszedem egyúttal az elhanyagolt telekkönyvi birtok és teher állapotokat „gyors és költséget kiméző eljárással.”

A Nagyszebeni Földhitelintézet

-től adó — és egyéb levonásmentes, óvadékképes, különösen katonai óvadékül alkalmas, a tőzsdéken is jegyzett 50 év alatt kisorsolandó $4\frac{1}{2}\%$ -ot tisztán jövedelmező zálogleveleket eladok.

A szelvények költségmentesen az intézetnél Nagyszebenben és a „Kolozsvári Kereskedelmi bank-”nál kifizettetnek.

A LEGMEGBIZHATÓBBAN KÖZVETITEM:

magán- és bérházak, birtokok és bérletek, erdők, bányák és ezek termékeinek adás-vételi ügyleit.

**ERDÉLYI ERDŐ-,FAANYAG és BÁNYAÜGYNÖKSÉG
GOMBOS BENŐ KOLOZSVÁR, FERENCZ JÓZSEF-U.7**

TELEFONSZÁM: 859.

A „Nagyszebeni földhitelintézet” kizárólagos ügynöksége.

B. BAK LAJOS FIAI

MŰASZTALOS GYÁRA

KOLOZSVÁR, MALOM-U. 28

ALAPITTATOTT 1869-BEN

ELSŐ DISZMŰVE a kolozsvári Szent-Mihály templom főoltára, mely már 40 év óta áll hibátlanul. Ugyan e cég munkája Kolozsvárt az óvári Szent-Ferencz-rendi templom Szent-Antal oltára. *rrrrrr*

Ily művek és teljes templomi berendezések, imapadok, imaszámolyok stb. készítésére a legkedvezőbb feltételek mellett vállalkozik.

ro

GŐZZEL SZÁRÍTOTT, JÓ MINŐSÉGŰ anyagból készít ablakokat, ajtókat, parkettákat és különböző stílusú kitűnő butorokat.

TELEFONSZÁM: 120.

REMÉNYIK L. ÉS FIAI

VASNAGYKERESKEDÉSE KOLOZSVÁR, MÁTYÁS KIRÁLY-
TÉR 22. SÜRGÖNYCZIM: REMÉNYIK. TELEFONSZÁM 336.

Nagy raktár mindennemű magyar gyártmányú hengerelt RUDVASAKBAN, VASGERENDÁK, vaslemezek, fehér bádóg acélok, vastengelyek, lánczárúk vas és réz-sodrony, mindenféle kovácsolt gép- és sodronyszegek, csavarárúk, rézárúk, faárúk, különféle szerszámok, ÖNTÖTT VASKÁLYHÁK, TAKARÉKTŰZHELYEK, valamint ÉPÜLET- és BUTOR-VASALÁSOK, továbbá legújabb és legjobban elismert vasekék és ekerészletek, kukoriczamorzsolók, AMERIKAI ACZÉL VILLÁK, ásók, kapák, csákányok, kaszákból és gereblyékből, melyek mind nyelezve és kiélesítve kaphatók; továbbá mindennemű kerti fűrészek, ollók, oltó és szemzőkésekből. Végül felhívom b. figyelmét dús választékú

konyhaberendezési és háztartási

czikkeinkre. Zománczozott vas és lemezedények, vasbutorok, MÉRLEGEK, hitelesített mérők, valamint TŰZ- és BETÖRÉSMENTES PÁNCZÉLSZEKRENYEK stb.

VIDÉKI MEGRENDELÉSEK GYORSAN ÉS PONTOSAN TELJESITTETNEK.

KIVÁNATRA KÜLDÜNK ÁRJEGYZÉKET. OLCSÓ ÁRAK

Lászlóczky Testvérek

Kolozsvár

Villanyerőre berendezett hentesárú gyára ajánlja általánosan elismert legjobb készítményeit; u. m. naponta frissen készült és friss kolbászt, páczolt, jóízű kenyér szalonnát és császárhúst, valamint kitűnő virslit és szalvaládét.

Vidéki megrendelések pontosan és gondosan eszközöltetnek

KOLOZSVÁRI TAKARÉKPÉNZ- TÁR ÉS HITELBANK R.-TÁRS.

TELJESEN BEFIZETETT ALAPTŐKÉJE 1.200.000 KORONA.
ÖSSZES TARTALÉKALAPJAI 617.916 KORONA 17 FILLÉR.

BETÉTEKET KÖNYVEKRE előnyös feltételek mellett fogad el és azokat felmondás nélkül fizeti vissza.

VÁLTÓKAT olcsón számítol le.

TÖRLESZTÉSI KÖLCSÖNÖKET ad földbirtokra és kolozsvári házakra.

ÉRTÉKPAPAPIROK vétele és eladása. SORSJEGYEKET részletfizetésre is ad el.

LOMBARDKÖLCSÖNÖKET ad értékpapirokra.

ÁRUKAT BETÁROL és azokra előleget ad. Áruraktáiraiban (Baross-tér 3.) kölcsönzásokok ponyvák is kaphatók.

Irodái: Kolozsvárt, Mátyás király-tér 7-ik sz. saját házában.

Schultz Rezső műkertész Kolozsvár

VIRÁGÁRUHÁZ
UNIÓ-UTCZA 1. SZ.
TELEFONSZÁM 221

Izléses csokrok és koszorúk élő, művirágból s preparált növényekből.

GRIGER-FÉLE

magyar pelargoniumok kizárólagos termelő telepe.

TERMELŐTELEP
BRÉTFÜ-ÚT 1. SZÁM
TELEFONSZÁM 220

Különféle virágok és pálmák, magas törzsű

FAJRÓZSÁK

n a g y választékban tenyésztetnek 60 virágházban.

ALAPITVA 1880.

„Kertészeti Értesítő”-met kívánatra küldöm.
Sürgönczim: Schultz műkertész Kolozsvár.